

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav české literatury a komparatistiky

Diplomová práce

**Překlad staročeské literatury a jeho využití ve středoškolské výuce
literatury na příkladu Legendy o svaté Kateřině**

Translation of Old Czech literature and its use in high school literature
teaching on the example of the Legend of Saint Catherine

Zuzana Hanajová

Praha 2024

Vedoucí práce: Mgr. Marie Škarpová, Ph.D.

Poděkování:

Ráda bych poděkovala Mgr. Marii Škarpové, Ph.D., za pomoc při konkretizaci tématu, poskytnutí hodnotných informací a odborných rad a za ochotu a vstřícnost během všech konzultací.

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 7. 5. 2024

Zuzana Hanajová

Abstrakt

Cílem diplomové práce je poukázat na možnosti didaktického využití překladu staročeských literárních děl do novodobé češtiny, a to na příkladu kanonického a ve středoškolské výuce hojně využívaného staročeského textu, Legendy o svaté Kateřině. Rozborem existujících pokusů o jeho překlad do novodobé češtiny a zhodnocením dobových kritických reflexí zvolených překladatelských postupů i analýzou, v jakých textových podobách je Legenda o svaté Kateřině prezentována ve středoškolských učebních materiálech, chceme otevřít obecnější reflexi o možnostech zapojení překladů ze staré češtiny do středoškolské výuky literatury. Práce zároveň aspiruje na představení vlastního návrhu, jak lze překlad staročeského textu do novodobé češtiny využít ve výuce literatury na střední škole.

Klíčová slova

Legenda o svaté Kateřině, Život svaté Kateřiny, středoškolská výuka literatury, staročeská literatura, překlad

Abstract

The aim of the thesis is to point out the possibilities of didactic use of translation of Old Czech literary texts into modern Czech, using the example of the canonical Old Czech text, the Legend of Saint Catherine. By analysing the existing attempts to translate it into modern Czech and by evaluating contemporary critical reflections on the chosen translation methods, as well as by analysing the textual forms in which the Legend of Saint Catherine is presented in secondary school teaching materials, we want to open a more general reflection on the possibilities of incorporating translations from Old Czech into secondary school literature teaching. The paper also aspires to present its own proposal of how the translation of an Old Czech text into modern Czech can be used in the teaching of literature in secondary school.

Key words

Legend of Saint Catherine, Life of Saint Catherine, secondary school teaching of literature, Old Czech literature, translation

Obsah

1. Úvod	7
1.1. Cíle práce a osnova práce	8
1.2. Terminologická poznámka k pojmu překlad	10
2. Teoretická část.....	12
2.1. Debaty o jazykových úpravách staročeských textů.....	12
2.1.1. Ankety v periodikách Hovory o knihách a Panorama	14
2.1.2. Debata v periodiku Zprávy pro češtináře.....	18
2.1.3. Ediční praxe Jana Lehára a Česká knihnice	20
2.2. Textové úpravy a novočeské překlady Legendy o svaté Kateřině a jejich odborná recepce	22
3. Praktická část.....	25
3.1. Metodologická východiska – komparace materiálu	25
3.2. Srovnání úryvků Legendy o svaté Kateřině ve středoškolských učebních materiálech	26
3.2.1. Výběr textové verze svatokateřinské legendy.....	30
3.2.1.1. Práce s více jazykovými verzemi	30
3.2.2. Využití edičního aparátu	31
3.2.2.1. Vysvětlivky	31
3.2.2.2. Průvodní text	32
3.2.3. Didaktické zpracování úryvku	32
3.2.3.1. Učební materiály, ve kterých není didaktické zpracování úryvku	32
3.2.3.2. Učební materiály, ve kterých je didaktické zpracování úryvku	32
3.2.3.2.1. Hledisko intertextové a historické	33
3.2.3.2.2. Hledisko jazyka a básnických prostředků (symboliky).....	34
3.2.3.3. Specifické případy – Literatura 1 (Scientia) a Čítanka 1 (edice Maturita)	35
3.2.4. Shrnutí.....	37
3.3. Návrh práce se staročeskou Legendou o svaté Kateřině ve středoškolské výukové praxi	38
3.3.1. Témata, která se v návrhu neobjevují	38
3.3.2. Představení návrhu.....	40
3.3.3. Poetika literární postavy: představení literárního typu světce	42
3.3.4. Pragmatická funkce hagiografie; novočeský překlad staročeské literatury jako specifický typ překladu	49
3.3.5. Versologický a eufonický aspekt v Legendě o svaté Kateřině	55
3.3.6. Shrnutí.....	61

4. Závěr.....	62
4.1. Zhodnocení cílů	62
4.2. Závěrečné shrnutí	63
Seznam zkrácených názvů učebnic, pracovních listů a čítanek	65
Seznam odborné literatury	67
Prameny – Legenda o svaté Kateřině	67
Prameny – učebnice, pracovní sešity, čítanky	67
Literatura	68

1. Úvod

Téma této práce vzniklo na základě reflexí autorky textu, jakými způsoby studentům na střední škole zpřístupňovat starší českou literaturu. Starší literatura jako taková je většinou jak pro studenty, tak učitele „strašákem“ nebo nezáživným tématem, přes které se musí ve výuce „probojovat“ k literatuře 20. století. Jedním z motivů této práce je ale přesvědčení, že se jedná o nedílnou součást literatury, ze které novodobá díla určitým způsobem vycházejí.

U starší literatury české provenience bohužel nečiní problém pouze náročná uchopitelnost děl pro dnešní mládež, tedy to, že tyto texty většinou tematizují již dávno zaniklé skutečnosti a učitel tak musí vynaložit veliké úsilí, aby je studentům přiblížil a propojil je s jejich světem a uvažováním. Dalším problémem je jazyk, kterým jsou tato díla napsaná. Valná část staročeských textů je totiž k dispozici pouze ve své původní jazykové verzi, tj. ve staré češtině. Je to až s podivem vzhledem k tomu, že většina velkých evropských národů svá „klasická díla“ čtenářům běžně zpřístupňuje v převodech do současné fáze příslušného jazyka, aby mohla být dostupná co největšímu okruhu lidí. V případě staročeské literatury je naopak český čtenář vystaven náročné situaci, ve které je nucen „prokousávat se“ starým jazykem. Není divu, že za této situace atraktivita staročeských literárních děl postupně klesá a dochází k paradoxům, kdy je studentům bližší Kosmova kronika z první poloviny 12. století, jelikož je coby latinsky psaný text dostupná v kvalitním překladu do současné češtiny, oproti neméně tematicky zajímavému sporu Podkoní a žák, svým vznikem mladšímu o dvě století, který je ovšem k dispozici pouze v původním jazykovém znění, tj. staré češtině.

Překládání¹ ze staré češtiny do češtiny současné, resp. ze starší fáze jazyka do fáze mladší, je nicméně otázka sporná. V dalších kapitolách práce se budeme jednotlivými aspekty pohledu na tuto problematiku zabývat podrobněji, ale máme za to, že v době, kdy se pro středoškolské studenty jeví náročná z jazykového hlediska i četba literatury 19. století, má smysl začít podnikat všechny kroky vedoucí k přiblížení starší české literatury studentům, aby se z ní nestala pouhá položka ve výčtu kanonických literárních děl.

Pokud má středoškolský učitel k dispozici literární dílo, které může svým studentům představit pouze v jeho původní jazykové verzi, je samozřejmé, že musí počítat s určitou nechutí z jejich strany pracovat s náročným a pro ně nezvyklým textem. Když totiž studenti

¹ K použití pojmů „překlad“ a „překládání“ viz kapitolu 1.3.

nejsou schopni pochopit to, jaké všechny informace jim předává dílo, se kterým se seznamují, a to včetně jeho estetického rozměru, není s podivem, že se jim do jeho poznávání nechce. Musí ho totiž nejdřív „rozluštit“, najít si významy slov, kterým nerozumí, a číst vysvětlivky, aby došli k základnímu porozumění textu. Hledání významových rovin staročeských děl proto trvá déle než v případě díla napsaného v současné češtině.

Bohužel jsme na základě analýzy středoškolských učebnic literatury museli konstatovat, že se ve středoškolské praxi v rámci výuky literatury pracuje se staročeskými texty spíše jen pro představení dobového kontextu jejich vzniku, pro demonstraci jejich jazykové a kulturní jinakosti oproti dnešní době a pro zopakování základních historických pojmů. Staročeská literatura tak postupně přichází o své důležité postavení vzhledem k přeložené, a proto atraktivnější a jazykově přístupnější světové literatuře stejného období.

Zároveň se starší literatura zpravidla učí v prvním ročníku střední školy (kvintě), což znamená, že i v tomto případě je nezbytné, aby si učitel byl vědom nepřipravenosti studentů na práci s texty vzniklými ve starších obdobích. Pokud by totiž chtěl pracovat se staročeskými texty v jejich originální jazykové verzi, mohl by je pochopitelně přinést do literárně zaměřené třídy ve čtvrtém ročníku (resp. oktávě); domníváme se však, že předpoklad, že totéž co studenti maturitního ročníku hravě zvládnou i studenti prvního ročníku, je poněkud mylný.

1.1. Cíle práce a osnova práce

Cíle práce

Již během první rozvahy nad možnou podobou této práce jsme došli ke zjištění, že bychom se mohli ubírat mnohými cestami. Vymezili jsme si proto základní dva cíle, jež chceme splnit.

- První cíl – poukázat na problematiku stav

Prvním cílem je poukázat na samu problematiku překladu ze staročeských textů do nové češtiny, protože jí dosud stále není věnována dostatečná pozornost ani v didaktice literatury, ani v nakladatelské a ediční praxi, ani v literární vědě, a doufat, že tato práce přesvědčí i další o potřebě přiblížit středoškolským studentům co nejefektivněji staročeská díla.

- Druhý cíl – poskytnout konkrétní výukový materiál

Druhým cílem, který chce tato práce splňovat, je její využitelnost pro středoškolskou výuku staročeské literatury. Chtěli jsme středoškolským učitelům literatury poskytnout konkrétní

výukový materiál, který by se jim mohl hodit v jejich každodenní praxi. Jelikož je tato práce prací z oboru didaktiky literatury, nikoliv prací translatologickou, upustili jsme od ambiciózního plánu přeložit do současné češtiny vybrané dílo starší české literatury nebo alespoň jeho část pro pedagogické účely. Přesto vnímáme, že právě pokračování v novočeských překladech děl starší české literatury je v současné situaci jedna z nejpotřebnějších věcí, které by se příslušní odborníci a instituce měli věnovat.

Rozhodli jsme se tedy, že zanalyzujeme, jakým způsobem se ve středoškolských čítankách, učebnicích literatury a pracovních listech zachází s jedním vybraným literárním dílem, které je dostupné jak ve staročeské, tak v novočeské verzi, a následně u tohoto díla vytvoříme návrh vyučovacích hodin, jak by bylo možné, aby s ním středoškolští učitelé pracovali.

Vybrali jsme si staročeskou veršovanou Legendu o svaté Kateřině, jelikož díky soustavnému zájmu o ni vzniklo mnoho jejích různých jazykových úprav a překladů do nové češtiny a zajímalo nás, s jakými překlady se lze v učebních materiálech setkat. Vzhledem k popularitě tohoto díla jsme také mohli předpokládat, že materiálu, který by se dalo analyzovat, bude dostatek a že tedy v učebnicích, pracovních listech a čítankách úryvky z Legendy o svaté Kateřině najdeme. Posledním důvodem pro její výběr byla popularita této legendy, která je známa především pro své dvě originální části (Kateřinino zasnoubení a její mučení), u nichž se nepodařilo dohledat paralelu v latinských předlohách, a jejich barevnou symboliku (zejména díky interpretaci Eduarda Petru).² Chtěli jsme se pokusit najít jiné nosné aspekty, se kterými by se dalo v hodinách pracovat, než jsou jenom ty, které se v existujících učebních materiálech stále víceméně opakují.

Osnova práce

V této práci nejprve připomínáme dosavadní sekundární literaturu k námi zvolenému problému, kterou zatím bohužel tvoří víceméně pouze tištěné debaty a ankety, které se týkaly otázky, zda staročeské texty překládat, či nepřekládat do současné češtiny, a resumujeme, kam se tyto úvahy posunuly.

Následně se zaměřujeme na to, v jakých jazykových podobách se ve středoškolských výukových materiálech objevuje Legenda o svaté Kateřině. Zabýváme se mimo jiné tím, jestli

² PETRŮ, E.: Nebezpečí přímého výkladu a legenda o sv. Kateřině. In Zašifrovaná skutečnost: deset otázek a odpovědí na obranu literární mediévistiky. Ostrava: Profil, 1972, s. 36–48.

v nich najdeme původní staročeskou i přeloženou novočeskou verzi legendy a jestli se tematika překladu v nabízené práci s textem vůbec nějakým způsobem vyskytuje.

V závěrečné části naší práce navrhujeme vlastní výukový materiál zacílený na Legendu o svaté Kateřině, který se cíleně snaží zohlednit více jazykových verzí tohoto textu.

1.2. Terminologická poznámka k pojmu překlad

Debaty týkající se překladu staročeských textů, které probíhají už od začátku 20. století, mají svůj počátek v oblasti editologie. Vycházejí tedy z ediční teorie a především praxe. Je třeba podotknout, že doposud nemáme žádnou ustálenou terminologii, kterou bychom mohli používat pro různé typy jazykových modernizací staročeských textů.

Ve zmiňovaných debatách se nejčastěji objevují termíny „úpravy“, „adaptace“, „přebásnění“ a „překlad“.

Pojem „úpravy“ nepovažujeme za vhodné označení, jelikož se mohou lišit v rozsahu provedených změn. Může se jednat jen o opravu překlepů, pravopisných chyb, nebo naopak o textové úpravy rozsáhlejší. Pokud bychom tedy využili tento termín, bylo by potřeba upřesnit, o jaký typ jazykových úprav (lexikální, sémantické, pravopisné) se jedná a jaký je jejich rozsah (malé, velké).

Ani termín „adaptace“ nepokládáme za vhodnou volbu, a to zejména kvůli využívání tohoto pojmu pro označování jiného typu zásahů, než je pouze jazyková modernizace. L. Lederbuchová vysvětluje adaptaci jako úpravu, „*převedení, přizpůsobení, způsob autorské interpretace původního textu. Výsledkem je nové svébytné umělecké dílo*“.³ Propojenost s původním dílem je tedy oslabena.

U pojmu „přebásnění“ vnímáme odchýlení výsledného textu od jeho původní verze a zároveň je v tomto případě vytvářen větší apel na zachování estetických kvalit než na zpřístupnění staršího díla.

Z uvedených důvodů považujeme za nejvhodnější termín „překlad“, a to navzdory skutečnosti, že se tento pojem zpravidla používá pro převod textu z jednoho jazyka do druhého, nikoliv pro převod díla z jedné fáze jazyka do fáze jiné. L. Lederbuchová

³ LEDERBUCHOVÁ, L.: Průvodce literárním dílem: výkladový slovník základních pojmů literární teorie. Jinočany: H & H, 2002, s. 7.

umělecký překlad označuje jako „*převedení literárního díla z jazyka jedné národní literatury (primární jazyk) do jazyka jiné národní literatury (sekundární jazyk)*“,⁴ ve *Slovníku novější literární teorie* ale najdeme překlad jako „*překódování textu' z jednoho druhu či sémiotického systému*“.⁵ Když porovnáme překlad z jednoho jazyka do druhého a překlad z jedné fáze jazyka do druhé, spojuje je nutnost nějakým způsobem popsat odlišné skutečnosti, jiné významové roviny slov, ale zároveň také snaha zachovat u díla jeho estetické kvality.

Jsme si vědomi toho, že naše terminologie není bez vad, ale doufáme, že je pro účely této práce dostačující.

⁴ LEDERBUCHOVÁ, L.: Průvodce literárním dílem: výkladový slovník základních pojmů literární teorie. Jinočany: H & H, 2002, s. 263.

⁵ ŠIDÁK, P.: Intermediálnost. In P. Šidák a R. Müller: Slovník novější literární teorie: glosář pojmů. Praha: Academia, 2012, s. 231.

2. Teoretická část

2.1. Debaty o jazykových úpravách staročeských textů

Překlady z cizích jazyků jsou nepostradatelné a nedoceníitelné, jelikož pomáhají objevit působení jiných kultur a poskytují obrovský literární materiál, který by kvůli neznalosti daného jazyka jinak zůstal skryt i s poznatky a informacemi typickými pro danou jazykovou kulturu.

Podobná a nemálo důležitá otázka, na kterou je ovšem obtížnější odpověď, je otázka překladů v rámci téhož jazyka. Otázku si pro potřeby této práce zúžíme: Jaké jsou dějiny překladu staročeských textů do češtiny novodobé?

Michal Kosák a Jiří Flaišman se touto tematikou zabývají dílčím způsobem v publikaci *Podoby textologie*, jejichž výklad zde ve stručnosti představíme.⁶

Počátky kritických reflexí jazykových úprav literárních textů můžeme datovat do období národního obrození, ve kterém začala probíhat úvaha o zpřístupňování starých českých děl širšímu okruhu čtenářů. Polemika o pravosti Rukopisu královedvorského a zelenohorského pomohla popularizaci této debaty a rozvoji edičního kritického aparátu, jelikož vytvořila prostor pro zamýšlení se nad tím, jakým způsobem díla vydávat. V návaznosti na ni nebo souběžně s ní vyvstala potřeba kritických edic kanonických děl české literatury, které by mohly být vzorem pro vydávání starších česky psaných textů. Přes to, že se pozornost nejprve soustředila převážně na díla 19. století, je důležité některé názory a počiny zmínit, jelikož přispívají také k debatě o překladu starších českých textů.

V 80. letech 19. století se objevili průkopníci snah o vydávání převážně novočeských děl, „*například purizující F. Bačkovský, poněkud neustálený V. Flajšhans, plédující však většinou pro diplomatické otisky,*⁷ *či editoři rodící se tzv. Vlčkovy školy, směřující ke kriticky ověřenému a pravopisně upravenému textu.*“⁸

⁶ KOSÁK, M. a J. FLAIŠMAN: *Podoby textologie*. Praha: Akademie věd České republiky, Ústav pro českou literaturu, 2010.

⁷ Tj. transliterované vydání.

⁸ KOSÁK, M. a J. FLAIŠMAN: *Podoby textologie*. Praha: Akademie věd České republiky, Ústav pro českou literaturu, 2010, s. 16.

F. Bačkovský se snažil formulovat pravidla pro vydávání jak staré, tak novější české literatury, i přesto, že se při vlastní ediční činnosti soustředil převážně na díla novočeská. Sám zpravidla vytvářel transkribovaná vydání a rozlišoval několik faktorů důležitých pro určení míry zásahů do textu: rozdílnost žánru, to, jestli je spisovatel společností vnímán jako klasik, v jakém stavu je text zachován a pro naši práci nejzajímavější faktor, typ vydání. Bačkovský dokonce zastával názor, že když vydáváme text pro školní účely, „*tu jest schváliti, aby byl co do vnější podoby proměněn a poopraven, jako např. děje se u prací pojatých do čítanek školních.*“⁹

Kriticky se proti Bačkovskému, obhájci pravosti Rukopisů a příslušníku starší generace, ozvali J. Herben, J. S. Machar a protagonisté Vlčkovy školy (spolu s J. Vlčkem například J. Jakubec), kteří tvořili svou vlastní ediční cestu. Vlčkova škola obecně tíhla spíše k nepatrným změnám, tj. převážně k pravopisným úpravám editovaných textů, nikoliv k větším zásahům (např. lexikálním), které by mohly narušovat autorův záměr.

Praxe vydávání děl se postupně rozšiřovala a společně s ní i debata. Soudobí autoři začínali vydávat své sebrané spisy, a proto se také volalo po sebraných spisech starších autorů. Praxe i debata se ale stále převážně orientovaly na díla 19. století.

Ke zveřejňování staročeských textů přispěli L. Quis, J. Jakubec i J. Vlček, který vydával edici Čeští spisovatelé XIX. století. Rozvoji disciplíny výrazně napomohl spor J. Vlčka a J. Šťastného nad máchovskými edicemi. J. Šťastný dle J. Vlčka údajně „*jednak vědomě, jednak bezděky text Máchův mění velmi podstatně a pronikavě,*“¹⁰ což bylo pro J. Vlčka nepřijatelné.

Na přelomu 19. a 20. století se tedy začalo diskutovat o odborné ediční praxi a o faktorech, kterými je podmíněna. Zájem o vydávání autorů 19. století nepolevoval, diskuse o jejich vydávání, převážně o vydávání Máchova Máje, pokračovaly a nabývaly na intenzitě. Tyto debaty týkající se české literatury 19. století připravovaly půdu pro otázku editování staročeské literatury, která začínala být také do reflexí ediční praxe začleňována.

⁹ KOSÁK, M. a J. FLAIŠMAN: Podoby textologie. Praha: Akademie věd České republiky, Ústav pro českou literaturu, 2010, s. 17.

¹⁰ Tamtéž, s. 159.

2.1.1. Ankety v periodikách Hovory o knihách a Panorama

Ve 20. a 30. letech 20. století se vydávání staročeských děl dařilo. Napomohla tomu mimo jiné předokupační a okupační atmosféra, během které bylo vydávání děl české literatury aktem politickým a symbolickým. Obecně se směřovalo „ke kořenům“ českého národa, tedy k dílům staročeským.

Díky této skutečnosti byla starší české literatuře věnována větší pozornost a tím se mohlo přistoupit i k pokusům o překlady. Ze 20. a 30. let můžeme jmenovat například Flajšhansův překlad Kroniky tak řečeného Dalimila z roku 1920¹¹ nebo Vilikovského Prózu z doby Karla IV. z roku 1938.¹² Zároveň se v té době realizuje rozsáhlejší debata o překladech staročeských textů do současné češtiny. Jedná se o dvě časopisecké ankety: první proběhla v Hovorech o knihách (1939),¹³ druhá v Panoramatu (1941).¹⁴

Hovory o knihách, vydávané nakladatelstvím Melantrich, byly čtrnáctideník, fungující v období 1937–1939 pod vedením Václava Kaplického. Panorama byl měsíčník vydavatelství Družstevní práce, založený roku 1923, který měnil svůj název a jako Panorama byl známý od roku 1927. Vycházel do roku 1942 a snažil se zvyšovat literární a výtvarné povědomí veřejnosti.¹⁵

Anketa v Hovorech o knihách z roku 1939, ve které můžeme vidět počátky větší debaty o překladech ze staré češtiny, byla iniciována diskusí nad úpravou Klicperova románu Král Jan Slepý. Anketa o úpravě starých a starších textů české literatury v Panoramatu pak přímo navazuje na anketu v Hovorech o knihách.

V Hovorech o knihách je otázka definována jednoduše: „Upravovat staré texty?“. Ankety se zúčastnili Václav Černý, Jaroslav Durych, Ivan Olbracht, František Trávníček, Josef Svatopluk Machar, Jan Mukařovský, Bedřich Václavek a Emil Vachek. Tato jména nám dokazují, že k problematice měli co říct jak spisovatelé, tak literární vědci, teoretici a kritici.

I v Panoramatu bylo spektrum přispěvatelů stejně široké, svoje názory prezentovali Petr Bezruč, Bohuslav Havránek, Karel Jánský, Jiří Karásek ze Lvovic, Miloslav Novotný,

¹¹ FLAJŠHANS, V. (ed.): Dalimilova kronika. Praha: Laichter, 1920.

¹² VILIKOVSKÝ, J.: Próza z doby Karla IV. Praha: Evropský literární klub, 1938.

¹³ Upravovat staré texty? Hovory o knihách 3, 1939, č. 18, s. 5–8.

¹⁴ Anketa o úpravě starších a starých textů české literatury. Panorama 19, 1941, s. 35–38, 50–53.

¹⁵ Slovník české literatury po roce 1945 [online]. Ústav pro českou literaturu AV ČR: ©2005 [cit. 24. 2. 2023].

Dostupné z: www.slovníkceskeliteratury.cz.

Antonín Grund, Miloslav Hýsek, Karel Polák, Albert Pražák, Karel Sezima a opět Ivan Olbracht (pod svým rodným jménem Kamil Zeman). Otázka byla tentokrát popsána podrobněji:

Leží nám na srdci otázka, která, ačkoli bylo o ní v poslední době nejednou diskutováno, není vyřešena dosud s platností definitivní. Jde o úpravu děl našich klasiků i ostatních starších autorů a pak o nová vydání starých textů českých.

[...]

V podstatě jde o to, zda je žádoucí přizpůsobovati starší texty požadavkům češtiny moderní, či, třeba i za cenu eventuální nesrozumitelnosti a zastaralosti jazyka, ponechávati přesný text autorův v tom předpokladě, že jejich jazyk byl výsledkem tvůrčího úsilí, které nutno pokládati za nedotknutelné. A konečně co souditi o převádění textů staročeské literatury do jazyka dnešního.¹⁶

V obou anketách každý z dotazovaných vnímal slovo „úprava“ nebo „upravování“ po svém. Ve většině případů mají přispěvatelé pod pojmem „úpravy“ na mysli jazykové úpravy, tedy změny pravopisné, tvaroslovné, hláskoslovné, případně syntaktické a lexikální. Někteří přispěvatelé ale vnímali „úpravu“ jako větší změnu, která by mohla být označena jako překlad. Málo zřetelná hranice v jednotlivých příspěvcích není pouze mezi úpravou a překladem, ale i mezi překladem a uměleckou adaptací. V některých, převážně kriticky formulovaných příspěvcích vymezujících se vůči větším úpravám textů, je obtížné poznat, jestli se dotazovaní vyjadřují k uměleckým adaptacím, nebo jestli se nesouhlasně vyjadřují k překladům, tedy k jazykové modernizaci starých textů.

Názor, že by díla měla být vydávána v přesném jazykovém znění s pomocným kritickým aparátem, který by zajišťoval základní porozumění (poznámky, vysvětlivky), zastávali Václav Černý, Josef Svatopluk Machar, Bedřich Václavek, Antonín Grund a Albert Pražák. Pro menší zásahy do editovaných textů, např. pro nahrazování „úpadkové mluvnice“, pravopisných chyb nebo pro minimální jazykové úpravy (změny v hláskosloví, tvarosloví a výjimečně v syntaxi), se vyslovili Petr Bezruč, Bohuslav Havránek, Miloslav Hýsek, Karel Polák, Jan Mukařovský, František Trávníček a Emil Vachek.

¹⁶ Anketa o úpravě starších a starých textů české literatury. Panorama 19, 1941, s. 35.

K názoru neměnit vydávaný text vůbec nebo přistoupit pouze k nejnútnejším edičním zásahům je vedly různé obavy. Podle Jana Mukařovského by se v takovém případě změnil celkový ráz díla a text by už nebyl schopen předat čtenáři všechny významové roviny originálu. Bedřich Václavek argumentoval tím, že bychom větším jazykovým upravováním děl „zbytečně přestříhovali jednu z živých nitek české tradice jazykové“.¹⁷

Bohuslav Havránek by k překladu přistoupil teprve, pokud by text byl současnému čtenáři zcela nesrozumitelný. Argumentoval tím, že když se čtenář pustí do čtení staré literatury, bude jí ochoten věnovat čas a úsilí na pochopení textu. Stejně na věc nahlíželi Karel Janský a Albert Pražák. Karel Janský považoval překlady staré literatury do nové češtiny „za servilní a přehnané hovnění čtenářovu pohodlí“.¹⁸ Rovněž Albert Pražák nechtěl, aby staré texty někdo „přizpůsoboval pohodlí a zvyklostem dnešního čtenáře“.¹⁹

Miloslav Novotný hlavně nedoporučoval „pašovat do cizího díla své vlastní slovesné pasáže, natož lyrické, myšlenkové nebo epické kombinace“. Antonín Grund byl „proti hlubší úpravě díla, dotýkající se samé jeho struktury a kompozice“.²⁰ Měl za to, že tím sice vzniká text nový, dost možná i zajímavý, ale už ho nelze považovat za stejné dílo. Karel Polák se explicitně vymezil vůči adaptacím básníků, kteří „si matou takovou básnickou adaptaci se školskou, ano školometskou úpravou podle kusých znalostí ne dnešní, nýbrž včerejší pravopisné a mluvnické formy, jak si ji kdysi nedostatečně osvojili,“²¹ a nabádal je, aby pak takové dílo vydávali za své a nepletli čtenářskou obec.

Pro jazykové úpravy starých textů většího rozsahu, které bychom mohli nazvat překlady, se vyjádřili Jiří Karásek, Jaroslav Durych a Ivan Olbracht, přičemž první dva zmínění dávali důraz právě na snahu zprostředkovat literaturu nejširším čtenářským vrstvám.

Jiří Karásek použil ve své odpovědi přímo sloveso „překládat“: „texty staročeského písemnictví po mém názoru mohou být překládány do moderní češtiny, pokud zase budou určeny za četbu dnešních čtenářů“.²²

Jaroslav Durych a Ivan Olbracht sice nepracovali se slovem „překlad“, ale z jejich odpovědí je zřejmé, že jim jde o rozsáhlejší změny, které by mohly pomoci porozumění díla. Příznačný

¹⁷ Upravovat staré texty? Hovory o knihách 3, 1939, č. 18, s. 7.

¹⁸ Anketa o úpravě starších a starých textů české literatury. Panorama 19, 1941, s. 37.

¹⁹ Tamtéž, s. 52.

²⁰ Tamtéž, s. 51.

²¹ Tamtéž, s. 52.

²² Tamtéž, s. 38.

je názor Ivana Olbrachta: „*Jistě nesmí upravovatel nic podstatného přidávat, ale dílu také jistě jen prospěje, zúží-li širokost výkladů a důkazů z myšlenek tehdy nových, dnes dávno probojovaných, změni-li obrazy a věty, jejichž estetický účín již vyprchal, odstraní-li nebo opraví nějaký umělecký kaz nebo módní stylistický přežitek, uvede-li pravopis a slovosled v soulad s dnešním usem.*“²³

Karel Sezima se pokusil otázku řešit kompromisem: u textů starší české literatury navrhl vydávat novočeský překlad vedle znění staročeského tak, aby si mohli text „vychutnat“ všichni čtenáři.

Účastníci ankety se rozcházel také v názorech na to, kdo by se měl případného upravování starých textů zhostit. Dle Karla Janského by to měl být pouze literární historik, Jaroslav Durych naopak připsal tyto pravomoci pouze básníkovi. Ivan Olbracht se snažil dojít ke kompromisu: dle jeho názoru by měl vědec a umělec spolupracovat, aby byl zachován jak ráz díla (který je básníkovým polem působnosti), tak jeho úplná srozumitelnost (která je vědcovým polem působnosti).

Mnoho přispěvatelů obou anket přemýšlelo nad různými faktory, které by mohly napovědět, jestli je třeba dílo upravovat, nebo ne. Nejvíce se touto tematikou zabývali Miloslav Hýsek, Karel Janský, Bohuslav Havránek, Karel Polák, Karel Sezima, Ivan Olbracht a Miloslav Novotný. Řešili převážně individualitu autora a účel vydání. Poslední zmíněný v této souvislosti tvrdí: „*Jinak bude vypadat edice diplomaticky věrná, [...] jinak kritická a jinak populární nebo dokonce dětská.*“²⁴ Mnoho přispěvatelů (např. Hýsek, Trávníček, Novotný) by umožnilo větší upravování textů v případě, že se jedná o vydání populární nebo školní.

František Trávníček měl za to, že by dávalo smysl, aby se texty do určité míry upravovaly proto, aby studenty starší úzus nemátl při výuce současné češtiny: „*Jiný důvod k měnění by mohl býti ten, že by u některých čtenářů odchylný usus starší oslaboval znalosti jazyka dnešního. Tento pedagogický zřetel je zajisté důležitý při vydáních školních, ale jinak není rozhodující.*“²⁵ Stejný názor měl i Miloslav Hýsek. Miloslav Novotný by také upravoval více (pravopis, chyby, slovosled), kdyby se jednalo o vydání školní, ale i přesto by byl proti tomu,

²³ Anketa o úpravě starších a starých textů české literatury. Panorama 19, 1941, s. 53.

²⁴ Tamtéž, s. 38.

²⁵ Upravovat staré texty? Hovory o knihách 3, 1939, č. 18, s. 5.

aby někdo přidával již zmíněné „*vlastní slovesné pasáže, natož lyrické, myšlenkové nebo epické kombinace.*“²⁶

Skutečnost, že někteří přispěvatelé tvrdili, že by byli o něco svolnější k upravování textů určených pro školní praxi, je pro nás klíčová. Je zde totiž naznačováno, že je potřeba u mládeže ve školách podnitit vztah ke staročeské literatuře a snažit se z toho důvodu překonat co nejvíce bariér, které brání jejímu porozumění. V současné době je tento problém ještě palčivější než dřív, jelikož se netýká pouze staročeské literatury, ale i literatury 19. století.

2.1.2. Debata v periodiku Zprávy pro češtináře

Po zmíněných anketách v Hovorech o knihách a v Panoramatu k pokračování souvislejší debaty ohledně překládání děl starší české literatury nedošlo. Spíše se dále diskutovalo o způsobech vydávání novočeských děl a základních pravidlech vydávání textů obecně (např. vydáních vědeckých versus čtenářských).

Problematikou vydávání děl starší české literatury se roku 1947 zabývaly Zprávy pro češtináře, periodikum vydávané Zemskou školní radou, které pod vedením Jaroslava Zimy vycházelo v letech 1946 až 1948. Zaměřovalo se hlavně na problematiku výuky českého jazyka a literatury v pookupační době a možnosti nových způsobů jejího pojetí.²⁷

Podnět ke vzniku debaty v uvedeném periodiku dal Josef Hrabák, jenž v příspěvku „O staročeské literatuře na střední škole“²⁸ který navazuje na jeho článek ve Slovu a slovesnosti, vydaný o osm let dříve,²⁹ varuje, že za nějakou dobu opadne zájem o starší českou literaturu, vyvolaný pookupačním návratem k národním kořenům, a že by se tomu tedy měla přizpůsobovat i výuka. Navrhuje proto, aby se starší česká literatura místo v páté třídě (kvintě) učila až ve třídě osmé (oktávě). V tomto věku jsou na ni dle jeho názoru studenti již připraveni. V návaznosti na tento příspěvek se v časopise objevily reakce jak na Hrabákův návrh, tak na problematiku edičního zpřístupňování staročeských textů obecně. Odlišují se od reakcí v Hovorech o knihách a Panoramatu, ve kterých měli slovo hlavně literární vědci, teoretici, kritici a spisovatelé. Ve Zprávách pro češtináře vyjádřil svůj názor odborný

²⁶ Anketa o úpravě starších a starých textů české literatury. Panorama 19, 1941, s. 38.

²⁷ HELCL, M.: Zprávy pro češtináře. In Naše řeč 33, 1949, č. 1–2, s. 34.

²⁸ HRABÁK, J.: O staročeské literatuře na střední škole. Zprávy pro češtináře 2, 1947, č. 1–2, s. 12–15.

²⁹ HRABÁK, J.: Diskusní poznámka k české literatuře na vyšší střední škole. Slovo a slovesnost 5, 1939, s. 216–217.

inspektor Jan Kaňka, Marie Bergmannová, Milena Červenková a prostor dostali i učitelé na reálných gymnáziích.

Pro účel naší práce není podstatné zabývat se tím, jaký názor na Hrabákův návrh měli jednotliví přispěvatelé. Stačí shrnout, že někteří s Hrabákovým návrhem souzněli, některým naopak nevyhovoval. Důležité však je, jaké obecné závěry ohledně překladu staročeských textů z diskuse vyplývají. Není překvapivé, že i ve středoškolské pedagogické sféře se názory na překlady staročeských děl do současné češtiny různily, podobně jako v obou výše zmíněných anketách.

Josef Hrabák zastával spíše konzervativnější názor, že je pro porozumění editovanému textu dostatečné, když se pracuje s jeho transkribovaným zněním, jelikož staročeské památky jsou „*transkribovány tak, aby je mohlo bez obtíží číst i širší publikum, jemuž jsou určeny i věcné poznámky a slovníčky*“.³⁰ S tímto názorem ve svém příspěvku také souzněly M. Bergmannová a M. Červenková a přidaly argument, že „*seznámí-li se žáci v kvartě nebo na počátku kvinty se změnami hláskoslovnými a tvaroslovnými, stránka lexikální nedělá jim pak velkých potíží*“.³¹ Když se však podíváme na současný rámcový vzdělávací program pro gymnázia, najdeme zde pouze oddíl „základní vývojové tendence českého jazyka“. Nemůžeme se proto spoléhat na to, že se budou šířeji zkoumat tvaroslovná a hláskoslovná specifika staré češtiny, která by mohla připravit půdu pro čtení staročeských textů.

Jeden z dotazovaných učitelů v anketě „O staročeské literatuře na vyšší střední škole“, jež navazovala na příspěvek Josefa Hrabáka, apeloval na to, aby se starší česká literatura zpřístupňovala, jak jen to jde. U starších textů by dle jeho názoru měla být „*otištěna paralelně novočeská úprava; úkolem ukázek je vzbudit zájem o stč. literaturu*“.³²

Můžeme si povšimnout, že ani jedno ze tří výše zmíněných periodik není základním oborovým odborným periodikem, jako je například Česká literatura nebo Listy filologické, ale jedná se o časopisy s menším nákladem a popularizačním či didaktickým zaměřením. Tato skutečnost svědčí o tom, že otázka překladu staročeských textů stála a nadále stojí na periferii literárněvědných, filologických a translatologických úvah. Problematice překládání

³⁰ HRABÁK, J.: O staročeské literatuře na střední škole. Zprávy pro češtináře 2, 1947, č. 1–2, s. 14.

³¹ BERGMANOVÁ, M. a M. ČERVENKOVÁ: O staročeské literatuře na střední škole. Zprávy pro češtináře 2, 1947, č. 3–4, s. 32.

³² O staročeské literatuře na vyšší střední škole. Zprávy pro češtináře 3, 1948, č. 1–2, s. 55.

staročeských textů zároveň doposud nebyla věnována žádná rozsáhlejší odborná studie, ale je o ní pojednáváno výhradně v menších textových útvarech, které jsou otevřené i neakademickému světu: ankety (Hovory o knihách, Panorama, Zprávy pro češtináře) a diskuse (Zprávy pro češtináře).

2.1.3. Ediční praxe Jana Lehára a Česká knihovna

Ediční praxe Jana Lehára

Vedle těchto debat a anket na stránkách časopisů dále pokračovala ediční praxe nakladatelství, která vydávala staročeská díla a potýkala se s otázkou, jakým způsobem je čtenářům zpřístupňovat. Ambiciózní představu o tom, jak vydávat staročeská díla, zformuloval Jan Lehár v roce 1977 (ale publikování se jeho návrh dočkal až v roce 2017),³³ který v letech 1977–1990 redigoval v nakladatelství Odeon edice starší české literatury v rámci edičních řad Živá díla minulosti a Světová četba. Jeho reflexe problematiky novočeského překladu děl starší české literatury tedy vznikla na základě konkrétní nakladatelské potřeby. Ve Zprávách pro češtináře pedagogicky zaměřená obec diskutovala o tom, jak lépe zpřístupnit starší českou literaturu studentům, v Lehárově Programu vydávání starší české literatury v Odeonu jde o snahu zpřístupnit staročeská díla celé čtenářské obci, a vzniká tedy otázka, jak takovou věc uskutečnit. Vedle středověkých česky psaných textů se Lehár zároveň zabýval i otázkou vydávání středověkých německy a latinsky psaných děl české provenience, ale těm se vzhledem k tématu této práce věnovat nebudeme.

Lehár plánoval zpřístupňovat nejen staročeská díla dosud nevydaná, ale i taková, která byla k dispozici v edičně zastaralých vydáních. Neměl však v plánu, aby Odeon konkuroval například Památkám staré literatury české, jejichž cílem bylo spíše poskytovat kvalitní materiál k bádání, a tedy díla tolik neupravovat. Lehár zamýšlel naopak vydávat starší českou literaturu i pro neakademické potřeby. Světovou četbu určil širšímu okruhu čtenářů než Živá díla minulosti a na základě toho také díla vydaná v řadě Světová četba podstoupila větší úpravy. Zamyslel se rovněž nad anketami v Hovorech o knihách a Panoramatu. Podle něho byla anketní otázka „upravovat, nebo neupravovat“ položena příliš absolutním, vylučovacím způsobem a souzněl s názorem Bohuslava Havránka, že neexistuje jedno správné řešení. Lehár se následně vyjádřil k různým faktorům, které by měly mít vliv na míru úprav: „*Mějme*

³³ LEHÁR, J.: Program vydávání starší české literatury v Odeonu. In E*forum 2017. Praha: Institut pro studium literatury, 2018, s. 30–39.

*na zřeteli rozvrstvení čtenářského publika, profil a funkci jednotlivých edičních typů. Kdežto ŽDM vyžadují edice připravené podle kritických zásad, v SČ je u staročeské literatury na místě spíš překlad: musí počítat i se čtenářem, jemuž nebude jasný rozdíl např. mezi aoristem a imperfektem.*³⁴

Lehárův koncept vydávání starší české literatury bohužel dospěl v Odeonu pouze k částečné realizaci (některé navržené edice byly nakonec po zániku ediční řady vydány v jiných nakladatelstvích, některé nevyšly vůbec). Stále se tedy jedná o perspektivní plán, který by mohl sloužit jako inspirace pro další nakladatelské snahy a pro zamýšlení se nad tím, jaká staročeská díla ještě nemají vlastní vydání a jakým způsobem, případně v jakém pořadí, by se dala vydat.

Česká knižnice

Další iniciativou ve zpřístupňování a překladu staročeských děl je Česká knižnice, která vychází od roku 1997 a v jejímž edičním plánu je zastoupena i starší česká literatura. Jedná se o ediční řadu, která zpřístupňuje komentovaná, odborně připravená vydání. Ze staročeské literatury české provenience vydala několik titulů, u dvou z nich texty modernizovala. Jedná se o Sít' víry Petra Chelčického a Massopust Vavřince Leandra Rvačovského. Vytváří rovněž didakticky koncipované semináře a Dílny České knižnice. V Seminářích se zaměřuje na výklad editovaných textů, Dílny obsahují ukázkou z vydaného díla a úlohy k ní.

Při souhrnném pohledu na debatu týkající se překladu staročeských děl do současné češtiny musíme bohužel konstatovat, že není nijak souvislá ani dostatečná.

Střídají se v ní odmítavé postoje k jakýmkoliv zásahům do staročeských textů, ale i hlasy podporující větší či menší jazykové modernizace. Klíčovým kritériem pro úpravu textů se ukázalo kritérium ediční, tedy nakládání se staročeskými texty podle toho, pro jaké účely je vydání určeno.

Co se týče školních vydání staročeských textů, panovala v podstatě shoda na tom upravovat „staré“ texty pro školní účely více. Je ale důležité si uvědomit, že vědecká vydání staročeské literatury a její vydání čtenářská, případně vydání školní jsou „spojenými nádobami“, protože

³⁴ LEHÁR, J.: Program vydávání starší české literatury v Odeonu. In E*forum 2017. Praha: Institut pro studium literatury, 2018, s. 33.

do středoškolských čítanek a učebnic se zpravidla přejímají staročeské texty z jejich již existujících kritických vydání. Pokud tedy nebudou existovat žádné překladové edice staročeské literatury, které by školy mohly používat, bude se v rámci středoškolské výuky literatury i nadále pracovat s těžko srozumitelnými verzemi, pokud se bude jednat o staročeský text, který je považován za součást kánonu české literatury, nebo se výuka bude omezovat pouze na práci s těmi staročeskými literárními díly, u kterých překlad do současné češtiny již existuje.

2.2. Textové úpravy a novočeské překlady Legendy o svaté Kateřině a jejich odborná recepce

Legenda o svaté Kateřině patří již od svého znovuobjevení ve druhé polovině 19. století ke kanonickým textům české literatury, kterým byla a stále je v českém literárním dějepisectví věnována pozornost. Je tomu tak díky jejím eufonickým kvalitám, díky dvěma originálním pasážím, které znázorňují Kateřinino zasnoubení s Kristem a její mučení, a také díky tomu, že se toto dílo dochovalo ve své úplnosti, nikoli ve zlomcích. Z těchto důvodů není s podivem, že existovaly snahy kateřinskou legendu převést do podoby, jež by je zpřístupnila většímu množství čtenářů.

Od roku 1860, kdy Karel Jaromír Erben vydal Legendu o svaté Kateřině v transkribované podobě, se jí věnovalo velké množství odborníků. Zmíníme pouze ty, kteří řešili otázky jejího překladu do nové češtiny.

V roce 1928 s Legendou o svaté Kateřině pracoval František Šimek, „*sledující spíš obecně kulturní a nábožensky vzdělavatelné cíle než zájem specificky literární*“,³⁵ a v roce 1941 Josef Hrabák, který se sice snažil zachovat rytmus staročeského díla a jeho eufonii, slovní zásobu a syntax, ale upravoval například již zaniklé morfologické jevy tak, aby nebránily novodobému čtenáři v porozumění významu díla.

V roce 1958 byla Legenda o svaté Kateřině vydána v přebásnění Kamila Bednáře, který chtěl podobně jako Hrabák odstranit bariéru starého jazyka, ale zároveň si byl vědom toho,

³⁵ KOLÁR, J.: Nad překladem staročeské legendy o svaté Kateřině. Česká literatura 33, 1985, č. 4, s. 356.

že se v průběhu času nemění jen jazyk, ale zároveň i význam díla. Doslova chtěl, „*aby dnešní čtenář četl Kateřinu s týmiž emocemi jako čtenář 14. století.*“³⁶

Roku 1983 kateřinskou legendu vydal Jiří Pelán, který se do určité míry vymezil proti Bednářovu pokusu. Přestože souhlasil s tím, že je potřebná snaha o přiblížení staročeských děl dnešním čtenářům, považoval ji v podstatě za nemožnou. Dle jeho názoru by se v rámci modernizace musely změnit všechny složky textu a tím by text ztratil svůj nádech a starobylost. Jeho záměr byl proto „*nepřikládat na starý text požadavky novodobé poetiky, ale vyjít i při překladu z poetiky inherentní dílu.*“³⁷ Chtěl, aby čtenář mohl vnímat historickou kvalitu textu. Zajímal se tedy o změny rytmické a rýmové struktury tak, aby nová struktura měla stejné vyznění jako ta původní a nepůsobila příliš automatizovaně. Zároveň se soustředil na tu část staročeské slovní zásoby, která má v současné češtině jiný význam nebo už neexistuje.

Nový překlad Legendy o svaté Kateřině do současné češtiny vyvolal opět diskusi o upravování staročeských děl. Pelánův překlad byl přijat vesměs pozitivně, mnoho akademiků kvitovalo snahu o zmodernizování důležitého kanonického textu, našly se však i hlasy, které proti pokusu vystupovaly kriticky.

Jaroslav Kolár Pelánovu iniciativu ocenil, ale s překladem by pracoval pouze jako s doplňkem při porozumění staročeskému dílu a dbal by na to, aby měli všichni přístup i k původnímu staročeskému textu v transkribované podobě. Obecně by upřednostnil pro pedagogické i vzdělávací účely „*komentované vydání původního znění, převedeného do současného pravopisného systému češtiny.*“³⁸ Zároveň zmínil, že při modernizaci textu došlo k některým negativním změnám původní podoby díla, například se ztratila jeho propracovaná eufonie.

Dalibor Dobiáš na Pelánově překladu vyzdvihl zachování zastaralých syntaktických konstrukcí a lexika tam, kde bylo možné si to dovolit, a ocenil překladatelovo respektování syntaktických a rytmických specifik staročeského textu.

Libor Pavera pokus Jiřího Pelána vnímal jako vrcholný překlad Legendy o svaté Kateřině, zmínil ale, že může být tak kvalitním jen díky předchůdcům, jako byli Josef Hrabák a další, jejichž dílem se Pelán mohl inspirovat a zároveň se učit z jejich chyb.

³⁶ BEDNÁŘ, K.: Poznámka a doslov. In *Legenda o svaté Kateřině*. Přel. K. Bednář. Praha: Lidová demokracie, 1958, s. 145.

³⁷ *Legenda o svaté Kateřině*. Přel. J. Pelán. Praha: Odeon, 1983, s. 146.

³⁸ KOLÁR, J.: Nad překladem staročeské legendy o svaté Kateřině. *Česká literatura* 33, 1985, č. 4, s. 359.

Jak můžeme vidět z předchozího výčtu, Legendě o svaté Kateřině byla věnována zejména v průběhu 20. století poměrně velká pozornost. Díky tomu máme nyní k dispozici hned několik jejích edic i překladů do nové češtiny, se kterými lze ve školní praxi pracovat.

3. Praktická část

3.1. Metodologická východiska – komparace materiálu

V této části práce se budeme zabývat zastoupením Legendy o svaté Kateřině ve středoškolských učebnicích literatury, pracovních sešitech a čítankách, abychom mohli před vlastním návrhem zmapovat, jak se ve stávajících učebních materiálech s kateřinskou legendou zachází.

Legendu o svaté Kateřině jsme zvolili proto, že byla opakovaně překládána do nové češtiny a zároveň se řadí mezi kanonická díla české literatury. Díky těmto dvěma skutečnostem máme v učebnicích a čítankách k dispozici dostatečný materiál k analýze.

Jako hlavní kritéria pro porovnávání úryvků v učebních materiálech jsme si určili výběr textové verze (новоčeský překlad, nebo transkribovaná staročeská verze), využití edičního aparátu a didaktické zpracování úryvku.

Výběr textové verze je pro nás základním kritériem, jelikož je pro téma této práce důležité sledovat, s jakým typem překladu či úpravami staročeského textu se v učebních materiálech pracuje.

Dalším kritériem je využití edičního aparátu. Budeme sledovat, jestli jsou v čítankách a učebnicích nějaké paratexty, které přispívají k lepšímu porozumění ukázce, tj. vysvětlivky a průvodní text.

Nakonec se zaměříme na didaktické zpracování úryvku. Zajímá nás, jestli jsou studentům nabízeny aktivity navazující na ukázkou a jestli se v jejich rámci nahlíží spíše jazyková stránka textů a užití básnické prostředky, zejména symbolika, nebo intertextovost díla a jeho historický kontext. Jsme si vědomi toho, že záleží také na typu učebního materiálu, neboť lze předpokládat, že spíše se s didaktickým zpracováním úryvku setkáme v pracovním sešitě a čítance než v učebnici.

3.2. Srovnání úryvků Legendy o svaté Kateřině ve středoškolských učebních materiálech

Pro srovnání jsme si vybrali základní učební materiály pro první ročník středních škol, které obsahovaly ukázkou z Legendy o svaté Kateřině.³⁹

V ukázkách se vypráví o Kateřininy vizích (jejím setkání s Kristem, jejím zasnoubení s Kristem) a o jejím mučení a smrti.

Jednotlivá kritéria, která jsme si určili, nejprve shrneme v tabulce a poté je okomentujeme:

Učební materiál	Výběr ukázek	Výběr textové verze / textových verzí	Vysvětlivky	Průvodní text	Didaktické zpracování úryvku
Literatura 1 (Scientia)	1) Druhé vidění (Kateřininy zasnuby s Kristem) ⁴⁰ 2) Kateřinino mučení ⁴¹	1) Původní staročeský text v transkribované i transliterované verzi ⁴² 2) Pelánův překlad ⁴³	ANO	ANO	ANO
Čítanka pro 1. ročník gymnázií (SPN)	Kateřinino mučení ⁴⁴	Pelánův překlad ⁴⁵	NE	ANO	ANO

³⁹ Souhrnný výčet všech učebních materiálů viz v části „Seznam zkrácených názvů učebnic, pracovních listů a čítanek“.

⁴⁰ HORÁKOVÁ, M.: Literatura 1. Výbor textů. Interpretace. Literární teorie. Praha: Scientia, spol. s r. o., pedagogické nakladatelství, 1999, s. 86.

⁴¹ Tamtéž, s. 86–88.

⁴² HRABÁK, J.: Tisíc let české poezie. 1, Stará česká poezie. Praha: Československý spisovatel, 1974.

⁴³ Legenda o svaté Kateřině. Přel. J. Pelán. Praha: Odeon, 1983.

⁴⁴ SOUKAL, J.: Čítanka pro 1. ročník gymnázií. Praha: SPN – pedagogické nakladatelství, 2001, s. 175–176.

⁴⁵ Vydání není uvedeno.

Učební materiál	Výběr ukázek	Výběr textové verze / textových verzí	Vysvětlivky	Průvodní text	Didaktické zpracování úryvku
Literatura pro 1. ročník SŠ – učebnice (Didaktis)	Kateřinino mučení ⁴⁶	Transkripce původního staročeského textu ⁴⁷	NE	ANO	NE
Literatura pro 1. ročník SŠ – pracovní sešit (Didaktis)	Druhé vidění (Kateřininy zasnuby s Kristem) ⁴⁸ Kateřinino mučení – zvuková nahrávka ⁴⁹	Pelánův překlad ⁵⁰	NE	NE	ANO
Nová literatura pro SŠ 1 – pracovní sešit (Didaktis)	Kateřinino mučení – zvuková nahrávka ⁵¹	Pelánův překlad ⁵²	NE	NE	ANO
Nová literatura 1 – učebnice (Taktik)	Kateřinino mučení ⁵³	Pelánův překlad ⁵⁴	NE	ANO	ANO

⁴⁶ BLÁHOVÁ, R.: Literatura pro 1. ročník středních škol. Učebnice. Zkrácená verze. Brno: Didaktis, 2011, s. 68.

⁴⁷ Vydání není uvedeno.

⁴⁸ BLÁHOVÁ, R.: Literatura pro 1. ročník středních škol. Pracovní sešit. Zkrácená verze. Brno: Didaktis, 2011, s. 68.

⁴⁹ Tamtéž, s. 68.

⁵⁰ Vydání není uvedeno.

⁵¹ PEŠTUKOVÁ, L., ŠTĚTKA, J. a I. VLACHOVÁ: Nová literatura pro střední školy 1. Pracovní sešit. Brno: Didaktis, 2018, s. 66.

⁵² Vydání není uvedeno.

⁵³ JIRIČKOVÁ, E., ŠTRPKOVÁ, K., KOZLOVÁ, V. et al.: Nová literatura 1. Pro střední školy. S ukázkami literárních děl. Učebnice pro 1. ročník. Praha: Taktik, 2018, s. 48.

⁵⁴ Vydání není uvedeno.

Učební materiál	Výběr ukázek	Výběr textové verze / textových verzí	Vysvětlivky	Průvodní text	Didaktické zpracování úryvku
Nová literatura 1 – pracovní sešit (Taktik)	Druhé vidění (Kateřininy zasnuby s Kristem) ⁵⁵	Pelánův překlad ⁵⁶	NE	NE	ANO
Literatura v souvislostech 1 (Fraus)	Stětí Kateřiny ⁵⁷	Transkripce původního staročeského textu + Pelánův překlad ⁵⁸	NE	ANO	ANO
Kouzelné zrcadlo literatury 1 (Atlantis)	Zázraky po Kateřině smrti ⁵⁹	Transkripce původního staročeského textu ⁶⁰	ANO	ANO	NE
Nové vydání Kouzelného zrcadla literatury 1 (Atlantis)	Zázraky po Kateřině smrti ⁶¹	Hrabákova novočeská úprava ⁶²	NE	ANO	NE

⁵⁵ JIŘIČKOVÁ, E., ŠTRPKOVÁ, K., KOZLOVÁ, V. et al.: Nová literatura 1. Pro střední školy. S ukázkami literárních děl. Pracovní sešit pro 1. ročník. Praha: Taktik, 2018, s. 42.

⁵⁶ Vydání není uvedeno.

⁵⁷ NOVOTNÝ, J.: Literatura v souvislostech 1. Od hieroglyfů ke kalamárii aneb Od starověku k osvícenství. Literatury pro střední školy. Učebnice. 2. vyd. Plzeň: Fraus, 2013, s. 44.

⁵⁸ PETRŮ, E. (ed.): Život svatě Kateřiny. Přel. J. Pelán. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1999.

⁵⁹ BLAŽKE, J.: Kouzelné zrcadlo literatury 1. Od nejstarších písemných památek k osvícenství. Brno: Atlantis, 1998, s. 91.

⁶⁰ VÁŽNÝ, V. a J. HRABÁK (eds.): Dvě legendy z doby Karlovy. Praha: ČSAV, 1959.

⁶¹ BLAŽKE, J.: Kouzelné zrcadlo literatury 1. Nové vydání. Od Gilgameše k Harlekýnovi. Brno: Atlantis, 2019, s. 102.

⁶² Legenda o sv. Kateřině. Přel. J. Hrabák. Praha: Melantrich, 1941.

Učební materiál	Výběr ukázek	Výběr textové verze / textových verzí	Vysvětlivky	Průvodní text	Didaktické zpracování úryvku
Kniha textů 1 (ČLOPKD)	1) První vidění (setkání s Kristem) ⁶³ 2) Druhé vidění (Kateřininy zasnuby s Kristem) ⁶⁴ 3) Kateřinino mučení ⁶⁵	Transkripce původního staročeského textu ⁶⁶	ANO	ANO	NE
Čítanka 1 (edice Maturita)	1) Kateřinino mučení ⁶⁷ 2) Druhé vidění (Kateřininy zasnuby s Kristem) ⁶⁸	Pelánův překlad ⁶⁹	ANO	ANO	ANO
Čítanka 1 (Fraus)	Kateřinin monolog před smrtí ⁷⁰	Pelánův překlad ⁷¹	NE	ANO	ANO

⁶³ LEHÁR, J.: Kniha textů 1. Česká literatura od počátků k dnešku. Praha: Lidové noviny, 2000, s. 108–115.

⁶⁴ Tamtéž, s. 115–120.

⁶⁵ Tamtéž, s. 120–125.

⁶⁶ VÁŽNÝ, V. a J. HRABÁK (eds.): Dvě legendy z doby Karlovy. Praha: ČSAV, 1959.

⁶⁷ SLANAŘ, O.: Čítanka 1 (k Literatuře – přehledu SŠ učiva). Český Těšín: Petra Velanová, 2006, s. 98.

⁶⁸ Tamtéž, str. 99.

⁶⁹ PETRŮ, E. (ed.): Život svaté Kateřiny. Přel. J. Pelán. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1999.

3.2.1. Výběr textové verze svatokateřinské legendy

Ukázky z Legendy o svaté Kateřině v učebních materiálech jsou v Pelánově překladu, v transkribovaném vydání nebo v Hrabákově novočeské úpravě. V některých případech se také pracuje s různou textovou podobou této legendy (např. jak s novočeským překladem, tak s transkribovaným vydáním staročeského textu).

3.2.1.1. Práce s více jazykovými verzemi

S různými jazykovými verzemi české kateřinské legendy pracují tři tituly: Literatura pro 1. ročník SŠ – pracovní sešit (Didaktis), Nová literatura pro 1. ročník SŠ – pracovní sešit (Didaktis), Literatura v souvislostech 1 (Fraus) a Literatura 1 (Scientia).

Dle našeho názoru ne zcela ideální způsob práce s různými jazykovými verzemi lze sledovat v pracovních sešitech z nakladatelství Didaktis. Najdeme v nich zvukovou nahrávku Pelánova novočeského překladu Legendy o svaté Kateřině (Kateřinino mučení). V Literatuře pro 1. ročník SŠ – pracovní sešit (Didaktis) můžeme navíc najít krátký textový úryvek Pelánova překladu (Kateřinino zasnoubení s Kristem) a v Literatuře pro 1. ročník SŠ – učebnice (Didaktis) ukázkou transkribovaného staročeského textu (Kateřinino mučení), ovšem bez uvedení zdroje. Ukázky na sebe nenasazují a nikde ani není objasněno, proč se v jednom případě pracuje s transkribovaným staročeským textem a ve druhém případě s novočeským překladem. Lze tedy sice ocenit snahu zpřístupnit studentům staročeskou kateřinskou legendu v různých jazykových verzích, ale bez větší práce s jednotlivými verzemi to však dle našeho názoru postrádá význam.

Druhá učebnice v pořadí pracuje s více jazykovými verzemi Legendy o svaté Kateřině o něco lépe. Vedle sebe zařazuje transkribovaný staročeský text a Pelánův novočeský překlad. Zpřístupňuje tedy pouze jeden úryvek legendy, ale paralelně ve dvou jazykově různých podobách. Bohužel v rámci následného didaktického zpracování úryvku studenty žádným způsobem nevybízí ke srovnání těchto dvou verzí.

Literatura 1 (Scientia) nabízí nejucelenější práci s vícero jazykovými verzemi kateřinské legendy. V prvním úryvku (Kateřininy zasnuby s Kristem) je nejprve představen

⁷⁰ MARTINKOVÁ, V.: Čítanka 1. Pro 1. ročník středních škol. Plzeň: Fraus, 2009. Edice českého jazyka a literatury, s. 158.

⁷¹ Vydání není uvedeno.

transkribovaný staročeský text a poté se k němu paralelně připojuje staročeský text v transliteraci. V následném didaktickém zpracování si mají studenti všimnout dobového pravopisu (viz níže podkapitolu 3.2.3.3.). Druhý úryvek (Kateřinino mučení) je zpřístupněn opět jak v transkripci staročeského textu, tak pro lepší porozumění v paralelně otištěném Pelánově novočeském překladu.

3.2.2. Využití edičního aparátu

3.2.2.1. Vysvětlivky

Ukázky v učebních materiálech, které obsahují Legendu o svaté Kateřině v Pelánově novočeském překladu, vysvětlivky zpravidla neobsahují. Pokud ano, pak je jich pomálu nebo spíše, než jazykovou stránku vysvětlují kulturně-sociální aspekt díla. Například Čítanka pro 1. ročník gymnázií (SPN)⁷² nabízí pouze dvě vysvětlivky, a to pro slovní spojení „od každé žíly stopu“ a „láska stany své rozbila“.

V Čítance 1 (edice Maturita) jsou vysvětlivky používány převážně s tím cílem, aby upřesnily kulturně-sociální aspekt díla. Jedním ze slov je sloveso „zdálo“, které si autoři této čítanky vybrali proto, že chtěli napomoci porozumění textu vysvětlením, že „*sen je stav, v němž je možno „přímo“ komunikovat s Bohem*“.⁷³

V učebních materiálech, ve kterých se pracuje s transkribovaným staročeským textem, se zpravidla jedná o kombinaci vysvětlení jazykových a kulturně-sociálních aspektů. V případě učebnic, čítanek a pracovních sešitů, které mají vysvětlivek minimum, je dle našeho názoru nezbytná větší aktivita učitele, jenž má být prostředníkem mezi studenty a textem, který je náročnější na pochopení. V Literatuře pro 1. ročník SŠ – učebnice (Didaktis) vysvětlivky ke staročeskému textu nejsou vůbec, což studentům výrazně ztěžuje porozumění ukázky. Pokud se nabídne staročeský text namísto toho, aby se pracovalo s jeho novočeským překladem, který je snazší na pochopení, je nutné vysvětlit alespoň ty nejhůře pochopitelné výrazy. Pokud vysvětlivky úplně chybí, text výrazně ztrácí na schopnosti předávat své sdělení a stává se pouhým historickým dokumentem, dokládajícím, jak český jazyk dříve vypadal.

⁷² SOUKAL, J.: Čítanka pro 1. ročník gymnázií. Praha: SPN – pedagogické nakladatelství, 2001, s. 176.

⁷³ SLANARĚ, O.: Čítanka 1 (k Literatuře – přehledu SŠ učiva). Český Těšín: Petra Velanová, 2006, s. 99.

3.2.2.2. Průvodní text

V naprosté většině analyzovaných učebních materiálů průvodní text najdeme. V učebnicích a pracovních sešitech je ukázka z kateřinské legendy součástí výkladu a v čítankách se vyskytuje pasáž, která pomáhá zasadit ukázkou do kontextu. Průvodní texty se liší délkou a také obsahem. Poměrně velké množství z nich obsahuje krátké shrnutí příběhu a komentář k vybrané ukázce. O problematice různých verzí Legendy o svaté Kateřině a o jazykové stránce díla se v nich ale zpravidla nepíše. Kouzelné zrcadlo literatury 1 (Atlantis) a Nové vydání Kouzelného zrcadla literatury 1 (Atlantis) jsou výjimkou, jelikož v prvním vydání této učebnice se předkládá krátký výklad o eufonii díla, který je demonstrován na vybrané části ukázky, a v novém vydání učebnice se k tomu přidává analýza rýmového schématu této legendy.

3.2.3. Didaktické zpracování úryvku

Posledním kritériem, které nás u zkoumaných učebních materiálů zajímá, je, jak se s ukázkami Legendy o svaté Kateřině didakticky pracuje a jaký pohled na staročeská díla tato práce nabízí. Vnímá je jako estetické objekty, nebo je tato skutečnost upozaděna a do popředí se dostává kontext?

3.2.3.1. Učební materiály, ve kterých není didaktické zpracování úryvku

Některé učební materiály obsahují pouze ukázkou z Legendy o svaté Kateřině, nezařazují k ní žádné didaktické aktivity. Jedná se o Knihu textů 1 (ČLOPKD), Kouzelné zrcadlo literatury 1 (Atlantis) a Nové vydání Kouzelného zrcadla literatury 1 (Atlantis). Je možné, že se jedná o učební materiály, které si daly za cíl sloužit jako čítanka textů pro výuku, ale koncipování práce s textovou ukázkou ponechávají na učiteli. Literatura pro 1. ročník SŠ – učebnice (Didaktis) sice také neobsahuje žádné didaktické aktivity, ale je to z toho důvodu, že je přenechává pracovnímu sešitu.

3.2.3.2. Učební materiály, ve kterých je didaktické zpracování úryvku

Nyní se pokusíme zobecnit, jaké formy didaktického zpracování úryvku jsme v učebnicích, čítankách a pracovních sešitech našli. Dvěma případy, Literatuře 1 (Scientia) a Čítance 1 (edice Maturita), se budeme věnovat samostatně, jelikož bychom chtěli vyzdvihnout jejich zpracování.

3.2.3.2.1. Hledisko intertextové a historické

Nejdříve se zaměříme na didaktické aktivity, jež se snaží ukázkou z Legendy o svaté Kateřině dát do souvislosti s jinými literárními díly, případně historickými okolnostmi. Většinou se jedná o úkoly, ve kterých se prostřednictvím kateřinské legendy tematizují jiné středověké narativy, například příběh o Tristanovi a Izoldě (případně jeho staročeská verze Tristram a Izalda), který pracuje s tématem kurtoazní lásky.

*Co víte o příběhu Tristana a Izoldy, k němuž úryvek odkazuje?*⁷⁴

Případně se odkazuje na veršovanou Legendu o svatém Prokopu, která byla v roce 1959 vydána s Legendou o svaté Kateřině v jednom knižním svazku,⁷⁵ a proto tyto dvě legendy často nalezneme vedle sebe v učebnicích, pracovních listech a čítankách.

*Čím se Legenda o sv. Kateřině liší od Legendy o sv. Prokopu?*⁷⁶

*Ke které jiné středověké skladbě text odkazuje?*⁷⁷

Upozorňovat na intertextualitu a pomáhat studentům nacházet vztah mezi literárními díly je důležitým aspektem výuky literatury. Aby to ale nesloužilo pouze ke kontrole, jestli si studenti správně zapamatovali příslušný výklad, je potřeba pracovat i s texty, na které otázky odkazují. První dvě výše uvedené otázky citujeme z Čítanky pro 1. ročník gymnázií (SPN), třetí otázku z Nové literatury 1 – pracovní sešit (Taktik). V obou těchto učebních materiálech je z Legendy o svaté Kateřině vybrána pasáž pojednávající o Kateřinině mučení, v učebnici vydavatelství Taktik je navíc zařazena ještě scéna jejího zasnoubení s Kristem. Ani v jednom z případů nebyly v čítance či učebnici přítomné zároveň i texty, na které jsou otázky směřované, tedy v Čítance pro 1. ročník gymnázií (SPN) Tristan a Izolda a staročeská Legenda o svatém Prokopu, v Nové literatuře 1 – pracovní sešit (Taktik) Tristan a Izolda (nebo Tristram a Izalda). Z této skutečnosti můžeme vyvodit, že snaha o propojení Legendy o svaté Kateřině s dalšími středověkými texty nebyla dotažena do konce.

Další používanou didaktickou aktivitou pro studenty je doplňování vynechaných údajů o díle, nebo rozhodování, jestli je předložené tvrzení pravdivé, či ne. V těchto aktivitách se objevují

⁷⁴ SOUKAL, J.: Čítanka pro 1. ročník gymnázií. Praha: SPN – pedagogické nakladatelství, 2001, s. 176.

⁷⁵ VÁŽNÝ, V. a J. HRABÁK (eds.): Dvě legendy z doby Karlovy. Praha: ČSAV, 1959.

⁷⁶ Tamtéž, s. 176.

⁷⁷ JIŘÍČKOVÁ, E., ŠTRPKOVÁ K., KOZLOVÁ V. et al.: Nová literatura 1. Pro střední školy. S ukázkami literárních děl. Pracovní sešit pro 1. ročník. Praha: Taktik, 2018, s. 42.

i jazykově zaměřené otázky, např.: „*Legenda o sv. Kateřině je psaná jazykem bližšímu(sic) prostému lidu, kdežto Legenda o sv. Prokopu patří k vysokému stylu.*“⁷⁸ Jedná se ale o informace, které mohou studenti zjistit spíše pomocí průvodního textu v učebnici než vlastní analýzou obou přiložených textových úryvků. V tomto případě není totiž potřeba žádné zdůvodnění a ani zde není přiložena nápověda, která by mohla studenty navést na správnou odpověď.

V dalších učebních materiálech se vybraná ukázka z Legendy o svaté Kateřině používá k ověření, jestli studenti znají obecně známá fakta o motivech a osobách v ukázce zmiňovaných nebo jsou schopni si je dohledat. V případě svaté Kateřiny se jedná o otázku, či je patronkou: „*Zjistěte v jiných zdrojích, či patronkou je sv. Kateřina Alexandrijská a s jakými atributy je zobrazována a proč.*“⁷⁹

3.2.3.2.2. Hledisko jazyka a básnických prostředků (symboliky)

Nyní se zaměříme na didaktická zpracování úryvku, ve kterých se pracuje s textem Legendy o svaté Kateřině v souvislosti s jeho jazykovou složkou.

V analyzovaných učebních materiálech jsou například otázky týkající se literárního druhu, žánru, veršového schématu, ale i figur a tropů typu „*Najděte v ukázce epiteta.*“⁸⁰ Zároveň se zde tematizuje symbolika barev, erotická mystika a kurtoazní poezie. Otázky, které se zaměřují na symboliku barev ve staročeské kateřinské legendě, jsou nejčastější a můžeme najít jak zdařilé návrhy pro práci studentů, tak návrhy nepříliš podařené.

Čítanka pro 1. ročník gymnázií (SPN), která z Legendy o svaté Kateřině předkládá ukázkou ze scény Kateřinina mučení, pracuje s barvami promyšleně. Nejprve se pro příklad v doprovodném textu k ukázce vysvětlí symbolika některých barev:

Proto se na Kateřinině těle objevují barvy, které měly v symbolice ustálené významy pro vyjádření obecných principů (bílá jako naděje) a znamenaly současně jednotlivé stupně lásky

^{78 78} JIŘIČKOVÁ, E., ŠTRPKOVÁ K., KOZLOVÁ V. et al.: Nová literatura 1. Pro střední školy. S ukázkami literárních děl. Pracovní sešit pro 1. ročník. Praha: Taktik, 2018, s. 42.

⁷⁹ BOROVIČKA, L. et al.: Nová literatura pro střední školy 1. Učebnice. Brno: Didaktis, 2018, s. 66.

⁸⁰ BLÁHOVÁ, R.: Literatura pro 1. ročník středních škol. Pracovní sešit. Zkrácená verze. Brno: Didaktis, 2011, s. 68.

*(bílá jako počátek lásky a nevinnost; červená jako typická barva lásky a její „žár“, modrá jako věrnost).*⁸¹

Poté následuje otázka, která studenty motivuje k přemýšlení a práci s vlastní zkušeností čtenářskou i životní: „*Uveďte symbolické významy dalších barev, o nichž se píše v úryvku z Legendy o sv. Kateřině.*“⁸² Tento úkol je však poněkud náročný, pokud studenti nemají znalosti kurtoazního kontextu.

Jako nepříliš zdařilý pokus vnímáme didaktické zpracování úryvku Nové literatury pro SŠ 1 – pracovní sešit (Didaktis), která studentům poskytuje zvukovou nahrávku pasáže pojednávající o Kateřině mučení a v níž jsou na symboliku barev orientované dvě otázky, obě ale mají za úkol spíše prověřit, že studenti v nahrávce najdou dané informace (množství barev na Kateřině těle a konkrétní barvy), než aby se zamysleli nad různými významovými rovinami textu:

*Poslechněte si ukázkou a odpovězte: Kateřina byla mučena nahá, aby byla ještě více pokořena. Jakou barvou se symbolicky zahalila ze studu?*⁸³

*Rozhodněte, kolik barev se objevilo na těle Kateřiny.*⁸⁴

3.2.3.3. Specifické případy – Literatura 1 (Scientia) a Čítanka 1 (edice Maturita)

Závěrem se zaměříme na dvě podnětná didaktická zpracování úryvku z Legendy o svaté Kateřině ve dvou učebních materiálech.

a) Literatura 1 Scientia

Literatura 1 (Scientia) představuje ukázky z Legendy o svaté Kateřině, které pojednávají o Kateřině zasnubách s Kristem a jejím mučení. Po studentech je požadováno, aby určili, koho Kateřina viděla ve snu, když se jí zdálo o jejích zasnubách, a zároveň, aby se zamysleli nad inspirační předlohou dané pasáže, tj. jestli vychází z reality nebo se inspiruje jiným dílem.

Pohanská princezna Kateřina přijala křest, protože se zamilovala do Krista. Ve snu se jí zdá o zasnubách v krásné síni (ukázka 1). Koho v ní uviděla?

⁸¹ SOUKAL, J.: Čítanka pro 1. ročník gymnázií. Praha: SPN – pedagogické nakladatelství, 2001, s. 176.

⁸² Tamtéž, s. 176.

⁸³ PEŠTUKOVÁ, L., ŠTĚTKA, J. a I. VLACHOVÁ: Nová literatura pro střední školy 1. Pracovní sešit. Brno: Didaktis, 2018, s. 66.

⁸⁴ Tamtéž, s. 66.

Je z hlediska charakteru středověkého díla pravděpodobné, že by byla hlavním pramenem popisu realita? Odpověď můžete najít v naší učebnici Výklad (nakladatelství Scientia).⁸⁵

V čítance je také uveden dotaz týkající se středověké mystiky a barevné symboliky. Studenti jsou nabádáni, aby se nad barevnou symbolikou zamysleli a určili symbolické významy alespoň některých z barev. Otázky jsou dobře formulované, zajímavé a studentům jsou nabízeny pomůcky, díky kterým mohou snáze nalézt odpověď a Legendu o svaté Kateřině propojit s jinými středověkými texty (např. se staročeskou básní Barvy všecky nebo příběhem o Tristanovi a Izoldě):

Ve druhé ukázce se popisuje Kateřinino mučení. S odstupem od textu se na základě novočeského překladu zorientujte podle opakujících se barev a polotučně vytištěných slov ve dvou základních plánech textu: konkrétním (popis Kateřininy krásy a následků mučení) a symbolickém (milostná symbolika a obecné hodnoty). Co představovala např. modrá barva? (Napomoci vám může i ukázka ze závěrečné strofy básně Barvy všecky uvedená u staročeské milostné lyriky.)

K čemu v textu slouží motivy středověké mystiky (tzv. erotické mystiky)?⁸⁶ Vyjděte také z posledních veršů odkazujících k jednomu z děl světské rytířské epiky, které jsme již probrali. (Jak se nazývalo?)

Porovnejte kateřinskou a prokopskou legendu, např. podle následujících bodů: exotické nebo domácí prostředí; více či méně pravidelný osmislabičný verš; složitá nebo jednoduchá obraznost. Které z těchto charakteristik odpovídají vyššímu a které nižšímu stylu?⁸⁷

Nacházíme tu i otázku, která studenty motivuje k přemýšlení nad pravopisem staročeských textů: „V dobovém pravopisu (uvedeném v první ukázce kurzivou) si povšimněte, jakého písmene se používalo pro zápis dnešní hlásky „j“.“⁸⁸ Úloha sice dále nerozvíjí problematiku vydávání staročeských textů v transkribované, nebo transliterované podobě, ale již sama skutečnost, že se alespoň autoři jednoho z učebních materiálů zamysleli nad vývojem českého

⁸⁵ HORÁKOVÁ, M.: Literatura 1. Výbor textů. Interpretace. Literární teorie. Praha: Scientia, spol. s. r. o., pedagogické nakladatelství, 1999, s. 88.

⁸⁶ Zde je odkaz na pasáž zařazenou bezprostředně za otázkami, která stručně vysvětluje pojem středověké mystiky: „Středověká mystika – (tzv. erotická či milostná mystika). V zobrazení duchovního tématu, které je určující, se využívá světských prvků. Mysticko-erotický rozměr je dán postavou Krista jako objektu milostného citu.“

⁸⁷ HORÁKOVÁ, M.: Literatura 1. Výbor textů. Interpretace. Literární teorie. Praha: Scientia, spol. s. r. o., pedagogické nakladatelství, 1999, s. 89.

⁸⁸ Tamtéž, s. 89.

pravopisu, může signalizovat, že by nemuselo být nemožné s touto problematikou i s překlady staročeských textů do nové češtiny pracovat ve výuce více.

b) Čítanka 1 (edice Maturita)

Čítanka 1 (edice Maturita) se snaží barevnou symboliku a téma Legendy o svaté Kateřině přiblížit současnému čtenáři a tím mu pomoci, aby si ke staročeskému dílu a jeho tématu vytvořil vztah.

*Mají barvy i dnes svoji symboliku, nebo je omezena pouze na středověk? Zamyslete se nad symbolikou některých zvířat, květin nebo čísel. Uvědomujete si ji v běžném životě?*⁸⁹

*Zamyslete se nad ochotou současného člověka hájit si své přesvědčení navzdory většinovým názorům a tlakům společnosti.*⁹⁰

3.2.4. Shrnutí

Při komparaci učebních materiálů jsme se setkali s různými přístupy k Legendě o svaté Kateřině. V ukázkách jsou použity texty transliterované, transkribované či přeložené do nové češtiny (a to nejen v písemné, ale i ve zvukové verzi). Použití vysvětlivek se liší, v některých učebních materiálech zcela chybějí. Průvodní texty se také diferencují z hlediska délky a obsahu. Didaktická zpracování úryvku někdy směřují více k estetickému potenciálu díla, někdy je zajímají spíše aspekty intertextové a historické.

Jedním z důležitých zjištění je, že atraktivitu probíraného středověkého literárního díla můžeme posílit jak tím, že pomocí návodných otázek pracujeme s jeho jazykovou a kulturní jinakostí a snažíme se ji studentům přiblížit, tak tím, že studenty pobídneme k porovnání analyzovaného díla s jejich vlastní zkušeností.

Je důležité také zmínit, že se v učebních materiálech zpravidla pracuje s Pelánovým novočeským překladem navzdory mnohým kritickým hlasům, které jsme představili v kapitole 2.1. Musíme tedy podotknout, že středoškolská praxe se v mnohém od teoretických debat o překládání ze staré češtiny liší.

⁸⁹ SLANARĚ, O.: Čítanka 1 (k Literatuře – přehledu SŠ učiva). Český Těšín: Petra Velanová, 2006, s. 98.

⁹⁰ Tamtéž, s. 98.

3.3. Návrh práce se staročeskou Legendou o svaté Kateřině ve středoškolské výukové praxi

Bylo by bláhové si myslet, že v současné době, ve které se mnozí studenti středních škol musí pravidelně motivovat k tomu, aby přečetli za rok alespoň pár knih podle vlastního výběru, je snadné ve výuce pracovat s texty staročeské literatury.

Je výzvou pro středoškolského učitele představit svým studentům staročeský text v jeho originální jazykové verzi, ke jejímuž čtení nemají dostatečné jazykové vzdělání, a chtít po nich, aby v něm viděli jeho estetickou kvalitu.

Jelikož nepočítáme s tím, že by bylo čtení staročeských textů na střední škole příliš časté, a zároveň bývá Legenda o svaté Kateřině zařazována nejčastěji do prvního ročníku na střední škole (pokud učitel nepřesune např. podle návrhu J. Hrabáka starší literaturu až úplně na konec středoškolského studia), pokusíme se náš návrh práce se staročeskou Legendou o svaté Kateřině koncipovat tak, aby případně mohl posloužit také jako seznámení se se staročeským texty v originální jazykové podobě vůbec a jako motivace k vnímání jejich estetických kvalit.

Pro účely této práce budeme používat dvě jazykové verze staročeské kateřinské legendy: první je staročeský text Života svaté Kateřiny v kritické edici Dvě legendy z doby Karlovy,⁹¹ díky kterému seznámíme studenty s originální jazykovou verzí. Poté budeme pracovat s Pelánovým novočeským překladem Legendy,⁹² tj. jazykovou verzí textu, jež je pro studenty více přístupná. Předpokládáme, že přítomnost obou textových verzí kateřinské legendy vedle sebe bude studentům připomínat, jak vypadala původní staročeská podoba této legendy a co vše z ní se mohlo v novočeském překladu ztratit. Zároveň díky tomu nebudeme muset pracovat s diferenčním slovníčkem, jelikož si studenti budou schopni najít významy jim neznámých staročeských slov v novočeské verzi.

3.3.1. Témata, která se v návrhu neobjevují

Při výběru témat, se kterými jsme při přípravě výukového materiálu pracovali, jsme postupovali tak, aby se náš návrh spíše odlišoval od didaktických zpracování Legendy o svaté

⁹¹ VÁŽNÝ, V. a J. HRABÁK (eds.): Dvě legendy z doby Karlovy. Praha: ČSAV, 1959.

⁹² Legenda o svaté Kateřině. Přel. J. Pelán. Praha: Odeon, 1983.

Kateřině, která lze najít ve výše analyzovaných učebních materiálech, a tedy je spíše doplňoval a rozšiřoval, než aby je dubloval.

Z tohoto důvodu nepracujeme s barevnou symbolikou, která se objevuje v pasážích popisujících zasnoubení Kateřiny a Krista a během jejího mučení. Vzhledem k tomu, že se jedná o úseky, které se vyskytují pouze v české verzi Legendy o svaté Kateřině, byla jim už věnována velká pozornost. Interpretace Eduarda Petřů, který rozvíjí interpretace Jana Vilikovského, byla důležitá, jelikož vyvrátila předpoklad, že barvy v pasáži líčící Kateřinino mučení primárně cílí na naturalistický popis zbarvování Kateřinina týraného těla. Místo toho se objevil návrh jejich interpretace jako milostné barevné symboliky, která se v této legendě prolíná se symbolikou náboženskou. Podle E. Petřů právě symbolika barev propojuje oba úryvky, vyprávění o Kateřině zasnoubení a líčení jejího mučení, které snášela pro Krista, a tím tvoří paralelu mezi oběma částmi.

Zmíníme ještě další témata, která jsme do návrhu výukového materiálu nezahrnuli i přesto, že by mohla být nosná. Stalo se tak hlavně kvůli snaze o cílenou jednoduchost a provázanost jednotlivých hodin. V rámci tří vyučovacích hodin je potřeba dbát spíše na kvalitu než kvantitu myšlenek, a proto bylo potřeba nápady omezit, aby splňovaly funkčnost celku.

Návrhy témat:

- Vypravěčovy strategie rozlišující protagonistku a antagonistu
 - o Dalo by se více zaměřit na analýzu toho, kdo je v Legendě o svaté Kateřině protagonista a kdo antagonist a podle jakých vypravěčových strategií to poznáme. Určité vlastnosti přisuzované protagonistce Kateřině vypravěčem můžeme vidět například během jejích debat s pohanskými učenci, ve kterých dostává velké množství prostoru, takže se v podstatě už nejedná o debatu, ale spíše Kateřinin monolog. Stejně tak můžeme zmínit rozdíl mezi Maxenciem, hlavním antagonistou, a Kateřinou, kdy vypravěč označuje Kateřinu jako „krásnou“ a „čistou“, kdežto Maxencia popisuje velice negativně.
- Mučednický paradox
 - o Dalším zajímavým motivem je paradox motivu vítězství v narativech o mučednících. Nad mučedníkem vždy zdánlivě vítězí ta osoba, která jej usmrtila, ale z dlouhodobého hlediska vyhrává právě mučedník. Byl schopný zemřít pro víru, zachovat si ji i přes nástrahy a vyhrožování okolí. Jeho smrt přispívá tvorbě jeho kultu, může tedy i po své smrti dále pomáhat náboženské

konverzi. V hagiografických narativech je důležitý i konkrétní typ smrti. Více ceněná je smrt, ve které je přítomna krev (stětí). Například svatá Ludmila prosila své vrahy, aby jí setnuli hlavu, a oni ji záměrně uskrtili. I přesto se ale díky mučednické smrti stala svatou.

- Ve druhé vyučovací hodině toto téma zmiňujeme, jelikož pracujeme s ukázkou, ve které je Kateřina připravena na svou smrt, protože věří, že se shledá s Kristem, a zároveň pomáhá vytvářet vlastní kult. Více se ale tomuto motivu nevěnujeme.

- Motiv snu

- V Legendě o svaté Kateřině se objevuje motiv snu. Obecně může tento motiv sloužit k setkání s vyšší entitou, často Bohem nebo prostředníkem Boha, k předpovídání budoucnosti nebo vyřešení důležitého problému.

3.3.2. Představení návrhu

Nabízený výukový materiál může být buď zařazen do výkladu české literatury vrcholného středověku, kdy je studentům už znám dobový a kulturní kontext a přistupuje se k rozboru jednotlivých děl, nebo je možné nabízené hodiny koncipovat jako úvod do výkladu o středověké literatuře, jelikož v Legendě o svaté Kateřině najdeme mnoho motivů, které jsou charakteristické pro středověkou literární tvorbu jako takovou. Učitel může zároveň se studenty v rámci úvodu debatovat o překladech a jejich různých typech (překlad adaptační, konformní apod.).

Co se formy práce studentů týče, upřednostňujeme hromadný brainstorming, práci samostatnou a v menších skupinách (dvojice, trojice). Je to převážně kvůli tomu, že se u práce ve vícečlenných skupinách zpravidla nezapojují všichni, je potřeba na ni studenty navyknout a často se stane, že pracují dva nebo tři aktivní studenti. Pokud je ale třída na vícečlennou skupinovou práci zvyklá, je určitě možné navržené formy modifikovat podle aktuálních potřeb.

Jednotlivé hodiny:

- 1) Poetika literární postavy: představení literárního typu světce
 - a. Komparace dvou zobrazení svaté Kateřiny a určování jejích světeckých atributů, chronologická časová modelace hagiografického narativu

- 2) Pragmatické funkce hagiografie; novočeský překlad staročeské literatury jako specifický typ překladu
 - a. Mimoestetické funkce vizuální a slovesné hagiografie, komparace staročeské verze legendy a jejího novočeského překladu
- 3) Versologický a eufonický aspekt v Legendě o svaté Kateřině
 - a. Kultivace estetického cítění studenta, identifikace a analýza básnických prostředků, které přispívají k eufonii textu

Prvotní verze návrhu práce se staročeskou Legendou o svaté Kateřině ve středoškolské výukové praxi byla odučena dvěma vyučujícími na gymnáziu ve čtyřech třídách prvního ročníku. Jednou z těchto vyučujících je autorka této práce.

Následně se přistoupilo ke společné reflexi odučených hodin a úpravě výukového materiálu na základě potřeb studentů a nápadů, které se objevily při realizaci. Níže předkládáme finální podobu výukových hodin. Komentáře ohledně realizace návrhu, aspekty, na které je potřeba si dávat během práce pozor, a různé varianty, jak je možné si hodiny přizpůsobit, jsou uvedeny v části „Poznámky pro učitele“.

Níže tedy předkládáme návrh výukových hodin vyzkoušený praxí. Jsme si vědomi toho, že komentáře a poznámky nemusí být vždy zcela platné, protože každá třída, potažmo i každý student je individualita a přijímá různé výukové metody a typy práce. Věříme ale, že vzhledem k tomu, že testovací výuka proběhla celkem ve čtyřech třídách, lze závěry do určité míry považovat za prokazatelné.

V první vyučovací hodině pracujeme pouze s novočeským překladem Legendy o svaté Kateřině, jelikož považujeme za vhodné nejdříve seznámit studenty s příběhem, pomocí evokační části je do tématu ponořit a až poté se dostat k problematice překladů ze staré češtiny. Práci jak se staročeskou verzí Legendy o svaté Kateřině, tak s jejím novočeským překladem tedy zařazujeme až do druhé a třetí vyučovací hodiny.

3.3.3. Poetika literární postavy: představení literárního typu světce

Časová dotace: 45 minut

Konkrétní cíle hodiny:

- Student porovná dvě vizuální zobrazení svaté Kateřiny a určí, jaké světecké atributy jsou na nich vyobrazeny.
- Student seřadí podle chronologie příběhu vybrané pasáže Legendy o svaté Kateřině.

Dlouhodobé cíle:

- Student při porovnávání zobrazení svaté Kateřiny pracuje ve dvojici a tříbí svoje komunikační a sociální dovednosti.
- Student se seznámí se světce jako frekventovaným literárním typem středověké literatury a jeho charakteristickými vlastnostmi.
- Student se prostřednictvím Legendy o svaté Kateřině seznámí s žánrem legendy a některými jejími typickými žánrovými prvky a motivy (konverze, mučení, mučednická smrt).
- Student si procvičí seřazování chronologického typu narativu.
- Student se seznámí s narativním potenciálem obrazu.

Popis aktivit:

1. aktivita (porovnávání výtvarných zobrazení svaté Kateřiny) → 10 minut

Učitel studentům ukáže dvě výtvarná zobrazení svaté Kateřiny. Následně je rozdělí do dvojic, ve kterých bude vždy jednomu studentovi přiřazen jeden obraz (podle toho, kde sedí) a druhému druhý.

Samostatná práce (5 min)

Podívejte se každý sám na svůj obraz.

- 1. Jak byste postavu na obraze charakterizovali?*
- 2. Poznamenejte si všechny věci, podle kterých byste mohli postavu charakterizovat.*

Práce ve dvojicích (5 min)

- 1. Zamyslete se ve dvojici nad tím, co mají obrazy podobného, a v čem se naopak liší.*
- 2. Společně charakterizujte danou postavu (obrazy představují stejnou postavu).*

BONUS. Tušíte, o jakou konkrétní postavu se jedná?

2. aktivita (společná kontrola) → 10 minut

Učitel se studentů zeptá, k jakým závěrům dospěli. Společně s nimi napíše na tabuli všechny atributy, které se na obou obrazech vyskytují (svatozář, kolo, kniha, koruna, palmová ratolest, meč) a zahájí brainstorming (hromadnou diskusi třídy a shromažďování nápadů) nad otázkou, jak tyto atributy souvisí s vyobrazenou postavou.

⁹³ Sailko: Saint Catherine of Alexandria by Bernardo Daddi. In: cs.wikipedia.org [online]. 23. 12. 2015 [cit. 2023-10-11]. Dostupné z: <https://1url.cz/5uGEF>.

⁹⁴ DcoetzeeBot: Caravaggio – Saint Catherine of Alexandria. In: cs.wikipedia.org [online]. 18. 2. 2011 [cit. 2023-10-11]. Dostupné z: <https://1url.cz/tuGEa>.

3. aktivita (seřazování textových pasáží) → 20 minut

V této části si může učitel vybrat ze dvou možných forem práce:

1. Studenty rozdělí do malých skupin (dvojice, trojice) a zadá jim následující úkol:

Úryvky seřadte tak, aby vyprávěly příběh v chronologickém sledu. Pozor, úryvky na sebe přímo nenasazují.

2. Pokud jsou již jeho studenti zvyklí na komplexnější práci ve větších skupinách, učitel využije metodu skládkového učení.⁹⁵ V takovém případě bude pravděpodobně muset omezit počet úryvků, aby odpovídaly počtu studentů. Zároveň je možné, že tato aktivita zabere více času než pouhé seřazování úryvků ve skupinách. Domovským skupinám vždy přiřadí jeden úryvek a dá jim pokyn:

Vymyslete pro daný úryvek název a zkuste odhadnout, jestli patří spíše na začátek, do středu nebo na konec příběhu. Můžete si pomoci tím, že si přečtete shrnutí příběhu Legendy o svaté Kateřině na internetu nebo v učebnici.

Poté, co studenti v domovských skupinách určí, kam podle nich patří jejich úryvek, rozdělí je učitel do expertních skupin, a přistoupí ke stejnému úkolu jako ve variantě 1:

Úryvky seřadte tak, aby vyprávěly příběh v chronologickém sledu. Pozor, úryvky na sebe přímo nenasazují.

1.	
„Královno, toť pravda celá, že k mladému císařovi musíš pojmuti cit nový; tu se chystá svatba tvoje.“ ⁹⁶	<i>jak žádná druhá na světě. Proč mi klidu nepřejete? Jestli poslušna mám býti a vaši vůli vyplniti,</i>
[...]	<i>jak je přikázáno, nuže,</i>
„Vy pravíte, že jsem krásná,	<i>najděte mi toho muže,</i>

⁹⁵ Popis metody skládkového učení: <https://www.clovekvtisni.cz/media/publications/1757/file/skl-dankov---en-.pdf>.

⁹⁶ Legenda o svaté Kateřině. Přel. J. Pelán. Praha: Odeon, 1983, s. 39.

<p>že jsem rozumem věhlasná, že moudrostí jsem roznícena a vzděláním osvícena</p>	<p>který v moudrosti a kráse mně samotné vyrovná se.⁹⁷</p>
<p>2. Hledíc pak na Kateřinu, Marie pravila: „Můj synu, dej své choti pozdravení. Neboť víš, že bez prodlení s bludnou vírou skoncovala a to všechno vykonala, cos jí přikázal před časem.“</p>	<p>Kristus pravil: „Již i já jsem se rozhodl, že tu jasnou Kateřinu, velmi krásnou, za svou choť si chci vybrati. I bude se mnou kralovati po všechny časy budoucně.“⁹⁸</p>
<p>3. Císař děl: „Řečnění jde ti k duhu. Ztiš však srdce svoje a dopřej nám teď pokoje; až svým bohům poctu vzdáme, pak se též s tebou poznáme, lépe než dosud dojista.“ Na ta slova panna čistá, při které již stál Duch svatý, řekla: „Zlý králi proklatý, kterak tvá mysl ochabla,</p>	<p>když takto velebiš d'ábla, jenž svou vinou radost ztratil! [...] Císař děl: „Již známa všem je tvoje učenost úžasná, i to, že jsi velmi krásná, že se ti nic nevyrovná; to tys měla být císařovna a manželka syna mého.“⁹⁹</p>
<p>4. Jak to Maxencius slyšel, divže o rozum nepřišel, nadul hrdlo a té svaté panně kázal tentokráte zchystat zvláště zlé trápení.¹⁰⁰</p>	<p>čtyři sloupy zarazili, na ně kola položili, pod ta upevnili kladky a od nich šly tam a zpátky provazy kolem hřídele.</p>

⁹⁷ Legenda o svaté Kateřině. Přel. J. Pelán. Praha: Odeon, 1983, s. 42–43.

⁹⁸ Tamtéž, s. 63–64.

⁹⁹ Tamtéž, s. 70–71.

¹⁰⁰ Tamtéž, s. 118.

<p>[...] Tu před městem vprostřed pláně</p>	<p>A mnoho hřebů přeměle bylo vbito v každém kole [...]¹⁰¹</p>
<p>5. a pravila: „Kriste všemocný, všem trpícím nápomocný! [...] ušetři mne těžké smrti, nevydej mne na mučidla. Nechat' anděl z tvého sídla</p>	<p>přijde, ta železa zdolá, na prach roztříští ta kola a všechnu lest toho stroje. Tehdy panování tvoje dám těm nevědomým znáti, ať se od hříchu odvrátí, [...]¹⁰²</p>
<p>6. A když cesta je dovedla k popravišti, tu pohlédla na ně panna s těmi slovy: „Pročpak truchlíte, bláhoví, smutně na mne se díváte a kvůli mně naříkáte?“ Muži, ženy i vy, panny, plačte za sebe, a planý zármutek v svých srdcích zničte, kvůli smrti mé nekřičte, neboť nelpím na životě.</p>	<p>[...] ty každý, kdo stojíš při mně, z mé cti raduj se upřímně, zanech bláhového smutku! Povím, pro jakou pohnutku srdce mé tu prosbu činí: proto, že spatřím již nyní Ježíše Krista laskavého, jenž je radost srdce mého, jehož moc všemu odolá, jenž mne vlídně k sobě volá.¹⁰³</p>

4. aktivita (kontrola skrze výtvarná zobrazení) → 5 minut

Učitel znovu promítne obrazy svaté Kateřiny. Zeptá se studentů:

Jaké části příběhu o svaté Kateřině a jaké charakteristiky hlavní hrdinky legendy představují atributy, které jsme viděli na začátku hodiny na vizuálních zobrazeních?

¹⁰¹ Legenda o svaté Kateřině. Přel. J. Pelán. Praha: Odeon, 1983, s. 119–120.

¹⁰² Tamtéž, s. 122–123.

¹⁰³ Tamtéž, s. 136–137.

Předpokládané výstupy:

1. aktivita (porovnávání výtvarných zobrazení svaté Kateřiny)

Studenti by měli vyvodit, že se jedná o vyobrazení svaté osoby a základní atributy, které můžeme najít na obou zobrazeních, jsou kolo a palmová ratolest. Alespoň na jednom z obrazů je také svatozář (na druhém má tutéž sémantiku zlaté pozadí), kniha, koruna a meč.

2. aktivita (společná kontrola)

Atributy, které by měl učitel spolu se studenty zmínit, jsou: svatozář, kolo (na kterém byla světice mučena), kniha (atribut učenosti), koruna a palmová ratolest (atribut mučednictví jako vítězství) a meč (kterým byla sřata).

Poznámka pro učitele:

Porovnávání výtvarných zobrazení svaté Kateřiny a společná kontrola

Evokační část formou představování obrazů se v realizaci návrhu osvědčila. Rozdělení aktivity na individuální práci a následné konzultování ve dvojicích se ukázalo jako efektivní.

Studenti byli dostatečně zaujati oběma obrazy, zajímali se o to, proč je kolo rozbité, snažili se přijít na to, jestli se v druhém obraze jedná spíše o meč, nebo o pero či brko. Další skutečností, o které diskutovali, byla malá postava muže na prvním zobrazení. Velikost osoby si vysvětlovali spíše doslovně (je to člověk malého vzrůstu, trpaslík), pod vedením učitelů došli k tomu, že rozměr daného člověka i jeho umístění v dolní části obrazu může vyjadřovat jeho podřazenou roli vůči svaté osobě, jejíž vyobrazení si objednal.

Při porovnávání dvou zobrazení svaté Kateřiny bylo pro mnohé studenty náročné přijmout, že se jedná o tutéž osobu. Zpravidla viděli v prvním zobrazení ženu urozeného původu, bohatou princeznu nebo královnu, a ve druhém zobrazení chudší ženu, u které svatozář napovídala, že se stala svatou. Díky tomu ale mohli společně s učiteli spojit obě charakteristiky do jedné a popsat Kateřinu jako světici a královnu. V tomto smyslu tedy hodnotíme, že byl výběr obou obrazů vhodný, jelikož na nich jsou ve vyobrazení světice rozdíly, které mají potenciál spustit debatu, ale také přispět k nalezení společných aspektů.

Všechny skupiny zvládly atributy najít, některé z nich také odhadly, proč se na obrazech vyskytují a k jaké skutečnosti mohou odkazovat.

V tuto chvíli učitelé podle konkrétních tříd určili další postup. U některých tříd se osvědčilo přejít k vysvětlení jednotlivých atributů a jejich návaznosti na příběh svaté Kateřiny a poté následovala aktivita zaměřená na seřazování textových pasáží Legendy o svaté Kateřině. U tříd, ve kterých tento postup nezafungoval, se nejdřív jednoduše parafrázoval příběh o svaté Kateřině, ve kterém studenti hledali zmíněné atributy, a až poté se přistoupilo k seřazování textových pasáží.

Chronologické seřazování textových pasáží

Ve všech třídách se pracovalo ve dvojicích či trojicích. Když v rámci hodiny nezbylo dostatek času na seřazování úryvků, byla tato aktivita problematická a většina skupin nebyla schopná úkol dokončit. Je proto opravdu důležité, aby studenti dostali alespoň 15 minut na seřazování úryvků a mohli si pasáže podrobně pročíst a zvažovat různé varianty. Dala by se přidat i přípravná fáze, v níž by po přečtení úryvků v každém z nich podtrhli nejdůležitější dějové motivy, které by mohly napomoci určení toho, co předcházelo a co se stalo až poté.

Zajímavé bylo, že třídy, ve kterých se nejdřív parafrázoval příběh, nebyly úspěšnější než třídy, ve kterých se pouze vysvětlily jednotlivé atributy a ihned se přešlo k chronologickému seřazování pasáží Legendy o svaté Kateřině.

Je vhodné zdůraznit, že úryvky na sebe přímo nenasazují, ale že se jedná o pasáže vyňaté z různých částí kateřinské legendy. Mnoho skupin se totiž pokoušelo pasáže spojovat podle rýmového schématu.

3.3.4. Pragmatická funkce hagiografie; novočeský překlad staročeské literatury jako specifický typ překladu

Časová dotace: 45 minut

Konkrétní cíle hodiny:

- Student si na základě vlastní zkušenosti z předchozí hodiny napíše do sešitu alespoň pět motivů typických pro žánr legendy.
- Student najde v úryvku mimoestetické funkce vizuální a slovesné hagiografie.
- Student odvodí, jaké novočeské ekvivalenty odpovídají staročeským slovům v úryvku a zamyslí se nad změnami, ke kterým došlo během překladu.
- Student diskutuje o různých typech překladů (konformní, adaptační).

Dlouhodobé cíle:

- Student se seznámí s různými vývojovými fázemi češtiny (starou češtinou ve srovnání s novodobou) a je veden k zamyšlení nad tím, jaké složky tvoří v textu význam.
- Student rozvíjí své žánrové cítění.
- Student si rozšiřuje povědomí o různých pragmatických funkcích verbálních komunikátů.

Popis aktivit:

1. aktivita (soupis motivů typických pro žánr legendy) → 5 minut

Na začátku hodiny učitel naváže na předchozí hodinu. Studentům zadá, aby se každý sám zamyslel nad danou otázkou:

Jaké motivy jsou typické pro žánr legendy? Můžete použít zápisky z minulé hodiny. Napište jich do sešitu alespoň pět.

Poté zkontroluje, k jakým motivům dospěli.

2. aktivita (brainstorming mimoestetických funkcí vizuální a slovesné hagiografie) → 5 minut

Následně učitel zahájí brainstorming celé třídy:

Z jakých mimoestetických důvodů lidé podle vás sepisovali vyprávění o svatých a vyobrazovali je pomocí uměleckých děl?

Pokud je třída pasivnější, je možné studenty nejprve rozdělit do dvojic či trojic a dát jim za úkol zamyslet se nad mimoestetickými funkcemi vizuální a slovesné hagiografie a až poté navázat společným brainstormingem. Tato varianta vyžaduje více času.

3. aktivita (zjišťování mimoestetických funkcí vizuální a slovesné hagiografie pomocí textu) → 15 minut

Učitel studentům sdělí, že jim přečte dva úryvky z Legendy o svaté Kateřině v původní, staročeské verzi. Jeden úryvek je ze začátku kateřinské legendy, druhý z jejího konce a oba se týkají právě vyobrazování svatých (což je motiv, který je v Legendě o svaté Kateřině důležitý).

Studentům rozdá příslušné úryvky a předtím, než začne číst, jim zadá úkol:

Po přečtení staročeské verze si přečtete i verzi novočeskou a zkuste určit, jakou roli má vyobrazování svatých v této legendě. Jsou nalezené mimoestetické důvody v souladu s těmi, na které jste přišli v předchozí aktivitě, nebo jste přišli ještě na další?

<p><i>1. Tehdy pústenník pro radost, vida téj královny žádost, i dosěže v skrytém trhu jedenj deščky z svého brhu. Na té biesta dle úkazy psána dva pěkná obrazy: obraz svatěj Mařie z čina, ana nese svého syna, Jezu Krista laskavého. Vzem tu deščku z smysla cného i manu rukávem majně i poda téj deščky tajně královně pod křídlo jejíe a řka: „Aj, zřiž veseleji!</i></p>	<p><i>1. Tu poustevník jí pro radost, vida její vroucí žádost, vyňal z trhliny ve skále obraz krásy nebývalé. Na něm spatřila princezna dvě vypodobení líbezná: věrný obraz svatě Panny s jejím synkem milovaným, Ježišem Kristem přelaskavým. Vzav obraz s úmyslem pravým, rukávem jej zakryl hbitě a vložil jej ostražitě princezně pod rukáv její, řka: „Již pohled' veseleji</i></p>
--	--

<p><i>Tuť ten panic jmenovaný stojí s svú matkú napsaný, o němž sem já pravil tobě. A ty, deščku vezmúc k sobě, beř sě domuov s matkú svojí; a když budeš v svém pokoji, zavrúci sě sama svorně, kleknúc před tú deščkú pokorně, vznes oči k nebi vzhuoru, prosiž s velikú pokorú těj zmlitkéj panny krásnej, nade všě světlosti jasněj, jejiež milosti nic dráže, ať svého syna pokáže. Mát' nadějě jest tak dána, že vždy budeš uslyšána. “¹⁰⁴</i></p> <p>2.</p> <p><i>Ješče tebe proši z toho: kdež mé muky budú u koho psány v domu neb na listě, nebo které knihy jistě o nich budú učiněny, rač jim dáti jich odměny, Bože, aby sě v tom domu z náhlej smrti i ot hromu ijednéj škody nestalo, než sě vždy vše dobré dálo a nic zlého neškodilo, [...]”¹⁰⁵</i></p>	<p><i>a více se nermuť pranic! Zde je zpodoben ten panic, o němž jsem vyprávěl tobě. A ty obraz vezmi k sobě a navrať se s matkou svojí; až budeš ve svém pokoji, dveře zajisti závorou, před ním poklekni s pokorou, pozdvihni zrak k vysokosti a popros v poníženosti tu milenou pannu krásnou, planoucí září přejasnou, jejíž milost je dar nejvyšší, ať tě v smutku neoslyší, na syna pohlédnout dá ti. I věřím, že se tak má státi. “¹⁰⁶</i></p> <p>2.</p> <p><i>Splň mi ještě toto přání: tomu, kdo dá mé strádání malovati ve svém domě či na listě a kdo o mně bude věrně v knihách psáti, těm rač též odměnu dáti: ať jejich dům nenavštíví náhlá smrt či blesk ohnivý ani žádná jiná škoda, ať v něm vládne dobrá shoda, nic zlého se nepřihodí [...]”¹⁰⁷</i></p>
--	---

¹⁰⁴ VÁŽNÝ, V. a J. HRABÁK (eds.): Dvě legendy z doby Karlovy. Praha: ČSAV, 1959, s. 137.

¹⁰⁵ Tamtéž, s. 215.

¹⁰⁶ Legenda o svatě Kateřině. Přel. J. Pelán. Praha: Odeon, 1983, s. 51–52.

¹⁰⁷ Tamtéž, s. 139.

Učitel dá studentům chvíli na rozmyšlení a následně s nimi o možných mimoestetických funkcích vizuální a slovesné hagiografie diskutuje.

4. aktivita (přirázování novočeských ekvivalentů, změna označení svaté Kateřiny) → 20 minut

Učitel studentům připomene, že vedle sebe mají dvě jazykové verze téhož textu a že novočeský překlad jim může pomoci v pochopení staročeské verze. Překladem se toho ale taky hodně mění.

Proto se studenti pokusí odhadnout novočeské ekvivalenty staročeských slov a zamyslí se nad důvodem změny označení svaté Kateřiny v novočeském překladu.

Podívejte se na tabulku se staročeskými slovy a spojeními. Každý sám zkuste ke staročeskému slovu nebo slovnímu spojení přiřadit jeho novočeský ekvivalent. Pozor, novočeský text slouží pouze jako opora. Slova pište ve stejném pádu.

Dále najděte, jak je Kateřina označena ve staročeské verzi a novočeském překladu a zkuste přijít na to, proč jsou tato označení odlišná.

Staročeské slovo	Novočeský ekvivalent
Deščka	
Smysl cný	
Jejie	
Matkú	
Vzhuoru	
Ješče	
Náhlej	
Jak je Kateřina označena ve staročeské verzi a novočeském překladu? Proč došlo ke změně?	

Předpokládané výstupy:

1. aktivita (sepisování motivů typických pro žánr legendy)

Motivy, které se mohou objevit, jsou: urozený původ protagonisty, náboženský aspekt, zázraky, překážky, mučednická smrt, kladný hlavní hrdina, ...

2. aktivita (brainstorming mimoestetických funkcí vizuální a slovesné hagiografie)

Můžeme zmínit například následující funkce: obraz jako komunikační médium mezi jedincem a Bohem (či Kristem, Marií, ...), memorativní funkce, vzor pro věřící, ochrana místa.

3. aktivita (zjišťování mimoestetických funkcí vizuální a slovesné hagiografie pomocí textu)

V těchto dvou ukázkách se jedná o obraz jako komunikační médium a ochranu místa.

4. aktivita (přiřazování novočeských ekvivalentů, změna označení Kateřiny)

Staročeské slovo	Novočeský ekvivalent
Deščka	Obraz či vypodobení
Smysl cný	Úmysl čestný (pravý)
Jejie	Její
Matkú	Matkou
Vzhuoru	Vzhůru
Ješče	Ještě
Náhlej	Náhle
Se studenty se na základě daných slov dají zobecnit některé změny, ke kterým ve vývoji českého jazyka došlo (ie → í ; ú → ou ; uo → ů ; č → ě ; ej/ěj → e/é). Učitel by měl zdůraznit, že je možné staročeským textům rozumět, pokud budou studenti vědět, k jakým hláskovým změnám došlo, a budou schopni dle (zpravidla) kořenových morfémů určit, o jaké slovo se jedná.	
Jak je Kateřina označena ve staročeské verzi a novočeském překladu?	Ve staročeské verzi je označena jako královna (byla v té době již královna).

Proč došlo ke změně?	V novočeském překladu má označení princezna, nikoliv kvůli významové změně, ale kvůli eufonii (princezna – líbezná).
Je vhodné studenty upozornit na to, že význam díla nenesou pouze přesné informace, ale také rytmická a zvuková složka. Proto je pro překladatele velice náročné dílo přeložit (musí se rozhodovat, jaký aspekt je pro dílo důležitý, a tedy je na místě se pokusit jej co nejméně upravovat).	

Poznámka pro učitele:

Přiřazování novočeských ekvivalentů

V části, ve které se hledají novočeské ekvivalenty ke staročeským slovům, je důležité zdůraznit, že se jedná převážně o samostatné hledání správného ekvivalentu, novočeská verze slouží pouze k lepší orientaci ve staročeském textu a jeho snadnějšímu porozumění. Někteří studenti při hledání příslušného novočeského ekvivalentu postupovali tak, že si mechanicky odpočítávali verš v novočeském textu, aniž by se zamýšleli nad slovním významem.

Zároveň je potřeba apelovat na to, že studenti mají psát novočeské ekvivalenty v totožném pádu se staročeským slovem, aby byly všechny hláskové změny patrné.

Změna označení Kateřiny

Při určování, proč se v novočeském překladu změnila slovo „královna“ na slovo „princezna“, studenti hledali důvod ve významových rovinách těchto slov. Často přicházeli s tím, že se v novočeském překladu Kateřina označuje jako princezna, protože je sice královnou, ale neprovdanou. Na důvod změny přišli až po opětovném přečtení úryvku a upozornění, že vysvětlení nehledáme ve významové rovině slov, ale v rovině jazykové.

Přechod od této problematiky k tematice konformních a adaptačních překladů byl plynulý. Některé třídy toto téma zaujalo a požadovaly příklad rozdílu mezi konformním a adaptačním překladem. Za vhodný příklad považujeme překlad Baudelairovy Mrchy či Mršiny od Vítězslava Nezvala (překlad adaptační) a od Svatopluka Kadlece (překlad konformní). Studenti se aktivně zapojili do hlasování, jestli je jim bližší konformní nebo adaptační způsob překladu a proč.

3.3.5. Versologický a eufonický aspekt v Legendě o svaté Kateřině

Časová dotace: 45 minut

Konkrétní cíle hodiny:

- Student odpoví na otázky týkající se vlastních hudebních preferencí a sdílí tyto odpovědi se třídou.
- Student poslouchá hudební ztvárnění textového úryvku (nebo se podílí na jeho realizaci) a hodnotí, jak na něj esteticky působí.
- Student najde v textu konkrétní realizace básnických prostředků, které zvyšují estetický prožitek z textu.

Dlouhodobé cíle:

- Student je schopný sdílet s ostatními informace ohledně svého hudebního vkusu a preferencí.
- Student kultivuje své estetické cítění.

Popis aktivit:

1. aktivita (anketa) → 10 minut

Učitel se studentů zeptá na následující otázky. Může jim dát čas na samostatnou práci (psaní do sešitu) a pak se jich zeptat, nebo použít moderní technologie pro rychlé zobrazení odpovědí (např. www.slido.com).

1. *Jaké jsou vaše oblíbené písně nebo oblíbené hudební skupiny či interpreti?*
2. *Jaké jsou důvody, kvůli kterým posloucháte hudbu?*
3. *Posloucháte i písně, jejichž textům nerozumíte? Pokud ano, co vám přinášejí?*

2. aktivita (hudební interpretace písňového úryvku) → 15 minut

Učitel naváže tím, že i v Legendě o svaté Kateřině se vyskytují „písně“ (lyrické pasáže), ze kterých můžeme mít estetický požitek i přesto, že plně nerozumíme jednotlivým slovům. Zároveň tak znovu tematizuje debatu ohledně toho, co se ztratilo v novočeském překladu a jak můžeme ocenit všechny kvality staročeského originálu.

Učitel se pokusí pro studenty staročeskou i novočeskou verzi níže uvedené písně Kateřiny (případně i Krista) dle svého uvážení hudebně interpretovat:

- Může píseň recitovat a najít vhodný hudební doprovod na internetu.

- Může píseň recitovat a hudební pozadí zařídit pomocí hudebních nástrojů. Zde je možné zapojit do hudební realizace studenty (je ale poté třeba počítat s větší časovou dotací).
- Může vybrat vhodnou osmislabičnou píseň, na jejíž melodii by se dala Kateřinina píseň zazpívat (např. „Bude zima, bude mráz“ nebo „Hallelujah“ s malými úpravami). Pokud by studentům přišlo úsměvné, že používá známou melodii a upravuje ji, může jim přiblížit, že princip tzv. kontrafaktury je rozšířeným jevem, který se používá v moderní hudbě i dnes (re-make).

Pokud má učitel čas a prostor, může využít mezipředmětového provázání a spolupracovat s učitelem hudební výchovy, který by mohl studenty zapojit do hudebního ztvárnění, lépe jim představit princip kontrafaktury, případně by mohl na hudebně či pěvecky profesionálnější úrovni interpretovat danou pasáž.

<p>[...]</p> <p><i>Vítaj, mojĕ choti ladná!</i> <i>Pod' sem, vzvolené líčko,</i> <i>ke mnĕ, milá holubičko!</i> <i>Bydloť sem věčné osnoval,</i> <i>tobĕť sem korunu schoval</i> <i>u mém království v čistotĕ.“</i> <i>Jakž tu piesn v svéj sladkéj notĕ</i> <i>skona protiv téj děvici,</i> <i>tak snem prsten z svéj pravici</i> <i>i vloži jieĕ prostřed ruky;</i> <i>o němž ona z ctnĕj ponuky</i> <i>zaklopi svú ruku hladse</i> <i>i zazpieva velmi sladsĕ</i> <i>notkú jednú piesnci novú</i> <i>a řkúć: „Juž nevěstú slovu</i> <i>chotĕ, jenžto mne nezmĕnil,</i> <i>svým mě prstencem obvěnil,</i> <i>po němžto sem srdcem vadla.</i></p>	<p>[...]</p> <p><i>Vítej, má choti spanilá!</i> <i>Pojď' sem, vyvolené líčko,</i> <i>ke mnĕ, milá holubičko!</i> <i>Sídlo věčné jsem zbudoval,</i> <i>tobĕ jsem korunu schoval</i> <i>v mém království nedotčenou.“</i> <i>Když dozpíval před tou pannou</i> <i>tu píseň tak sladce znící,</i> <i>sňal prsten, co měl na pravici,</i> <i>a jí vložil jej do dlanĕ;</i> <i>Kateřina pak oddanĕ</i> <i>jej sevřela jemně v ruce</i> <i>a zapĕla z hloubi srdce</i> <i>novou píseň sladkým hlasem,</i> <i>pravíc v ní: „Již nevěsta jsem</i> <i>chotĕ, jenž pannou mě uchoval,</i> <i>jenž prstenem mne obdaroval,</i> <i>po němž já jsem srdcem vadla.</i></p>
--	---

<p><i>Mně viec jiného zrcadla netreba, neb mój choť dražší všeho světa i najkrašší jest, v němž já byt zriedla mého chci mieti ustavičného, srdcem k němu jsúc na věky, vždy všem zlým zlostem na prieky. “ Tu piesen mu chvalú vzdavši, procúti a vzhuru vstavši, uzře na jevě, ne v zhluce, v svéj bělúciej drahěj ruce prsten nebeského zlata.¹⁰⁸</i></p>	<p><i>Již mi jiného zrcadla netreba: můj choť vzácnější je nade vše i nejkrásnější, k němu já chci hledět věčně, v něm se zhlížet ustavičně, srdcem navždy patříc k němu, s ním vzdorujíc všemu zlému. “ Tou písni mu chválu vzdavši, panna procitla, a vstavši, spatřila v své bílé dlani v pravdě, a ne podle zdání prsten z nebeského zlata.¹⁰⁹</i></p>
---	---

Učitel se studentů zeptá, jaká verze (staročeská x novočeská) jim přišla více melodická, eufonická či „hezká“. Následně naváže rychlým shrnutím, že právě původní staročeská verze je oceňována pro svou melodičnost a rytmus. Novočeská verze je jejím překladem, proto nebylo možné všechny eufonické aspekty zachovat.

3. aktivita (versologické prostředky) → 5 minut

Učitel nejdříve shrne s pomocí studentů základní versologické atributy úryvku :

- oktosylab – *osmislabičný verš, příznačný pro české básnictví od dob nejstarších po modernu¹¹⁰*
- sdružený rým – *a a b b¹¹¹*
- trochejský verš – *verš sestupného rytmu [...] tvořený dvoudobými trochejskými stopami, v nichž po tezi následuje arze¹¹²*
 - o Staročeská verze Legendy o svaté Kateřině je psána sylabickým veršem, novočeská sylabotónickým, nicméně i ve verzi staročeské můžeme najít zřetelný trochejský spád.

¹⁰⁸ VÁŽNÝ, V. a J. HRABÁK (eds.): Dvě legendy z doby Karlovy. Praha: ČSAV, 1959, s. 149–150.

¹⁰⁹ Legenda o svaté Kateřině. Přel. J. Pelán. Praha: Odeon, 1983, s. 65–66.

¹¹⁰ LEDERBUCHOVÁ, L.: Průvodce literárním dílem: výkladový slovník základních pojmů literární teorie. Jinočany: H & H, 2002, s. 217.

¹¹¹ Tamtéž, str. 292.

¹¹² Tamtéž, str. 342.

4. aktivita (hledání básnických figur a tropů v textu) → 15 minut

Učitel studentům zadá názvy vybraných básnických figur a tropů a vyzve je, aby je našli ve staročeské verzi textu.

Každý sám najděte a podtrhněte ve staročeské verzi textu následující básnické prostředky, které zvyšují estetický prožitek z textu.

- *Aliterace*
 - *zvuková figura, specifická hlásková instrumentace dosažená opakováním hlásek nebo hláskových skupin stejně nebo podobně znějících na začátku slov po sobě jdoucích nebo v těsné blízkosti*¹¹³
- *Paronomázie*
 - *stylistická figura spojující slova podobně znějící, bez ohledu na jejich významovou příbuznost*¹¹⁴
- *Metafora*
 - *pojmenování, které je založeno na přenesení významu jednoho slova (slovního spojení) na slovo druhé na základě podobnosti mezi označovanými skutečnostmi (jevy, představami)*¹¹⁵
- *Synekdocha*
 - *druh metonymie, pojmenování, jímž se slovo označující část nějaké věci, skutečnosti užije jako pojmenování celku nebo naopak*¹¹⁶

Předpokládané výstupy:

2. aktivita (hudební interpretace písňového úryvku)

Učitel by mohl v souvislosti s hudební interpretací písňové části úryvku zároveň zmínit, že dříve bylo místo písně v životě společnosti mnohem důležitější a přirozenější (eposy – Píseň o Cidovi, Píseň o Rolandovi; náboženství – Píseň písní, Žalmy; milostná vyznání – trubadúři; ...). Může také upozornit na folklór, neboť většina folklórních písní je spojena

¹¹³ LEDERBUCHOVÁ, L.: Průvodce literárním dílem: výkladový slovník základních pojmů literární teorie. Jinočany: H & H, 2002, s. 13.

¹¹⁴ Tamtéž, s. 225.

¹¹⁵ Tamtéž, s. 191.

¹¹⁶ Tamtéž, s. 322.

s nějakou mimoestetickou funkcí (ukolébavky, písně obřadní, písně pracovní) a tyto písně jsou či byly součástí každodenního života.

4. aktivita (hledání básnických figur a tropů v textu)

Příklady správných odpovědí:

- Aliterace = ke mně milá holubičko; jakž tu piesn v svéj sladkéj notě; po němžto sem srdcem vadla; vždy všem zlým zlostem na přieky
- Paronomázie = vždy všem zlým zlostem na přieky
- Metafora = ke mně, milá holubičko; mně viac jiného zrcadla netřeba
- Synekdocha = pod' sem, vzvolené líčko; po němžto sem srdcem vadla

Poznámka pro učitele:

Hudební interpretace písňového úryvku

Při pokusu o hudební interpretaci, resp. zpívanou realizaci písňových pasáží, došlo k rozrůznění jednotlivých tříd. Některé z nich se s chutí pustily do objevování možností, jak úryvek vhodně hudebně interpretovat (dostaly za úkol, aby interpretovaly minimálně čtyři verše), některé tuto aktivitu zcela odmítly a bylo na vyučujícím, aby jim možnosti práce s úryvkem představil. Obecně měla produktivní aktivita studentů lepší výsledky než pouhý poslech vyučujícího. Většina studentů, kteří vymýšleli vlastní hudební interpretaci, neměla problém s jejím představením vyučujícímu, některé skupinky se dokonce rozhodly, že předstoupí před celou třídu.

Každá skupina pojala hudební interpretaci textového úryvku po svém; některé skupiny rapovaly, některé zpívaly a některé si našly vhodné hudební pozadí a k němu recitovaly text. Často se objevovala i doprovodná rytmická nebo taneční složka. Jedna skupina se rozhodla, že bude vždy poslední slovo daného verše opakovat, aby zdůraznila eufonii, zatímco vybraný student pokračoval v recitaci textu. V situaci, kdy se ve třídě podpořila tvůrčí a svobodná atmosféra, studenti přicházeli s neotřelými a originálními nápady.

Třídy, které obě verze (staročeskou a novočeskou) pouze poslouchaly, zpravidla nebyly schopné určit tu preferovanější kromě toho, že pro ně byla novočeská verze srozumitelnější. Pomocí evokace studenti došli k tomu, že hudbě, kterou poslouchají, nutně nepotřebují

rozumět, ale argumentovali tím, že právě ta „jejich“ hudba, na ně působí daleko intenzivněji než vybraný úryvek.

Třídy, které úryvek zhudebňovaly a měly se samy rozhodnout, s jakou jazykovou verzí budou pracovat, se sice také často uchýlovaly k práci s novočeským překladem, jelikož mu lépe rozuměly a novočeský text se jim při hudební realizaci snáze vyslovoval, ale byly i takové skupiny, které se dobrovolně rozhodly, že chtějí pracovat se staročeskou verzí, protože „jim lépe zní“.

Oktyosylab, sdružený rým, trochejský verš

U určování rýmu docházelo k problémům vzhledem k vybrané ukázce, která nezačíná prvním členem rýmové dvojice, ale až druhým. Studenti proto museli přijít na to, že první řádek je potřeba ignorovat a poté pokračovat řádkem dalším.

Básnické prostředky

Hledání básnických prostředků šlo v některých třídách velice dobře, v jiných to bylo problematičtější i přes to, že měli studenti u každého básnického prostředku k dispozici definici. Vzhledem k této aktivitě i zkušenosti se seřazováním úryvků můžeme zhodnotit, že práce s textem a porozumění textu je dovednost, kterou je potřeba u studentů stále kultivovat.

3.3.6. Shrnutí

Po výukové realizaci hodnotíme návrh práce se staročeskou Legendou o svaté Kateřině jako podařený. Studenti byli dostatečně motivováni k práci díky počáteční evokační fázi, tj. porovnávání vizuálních zobrazení a chronologickému seřazování textových pasáží legendy. Proto v momentu, kdy se v dalších hodinách přidala problematika různých textových verzí této legendy, na ni byli připraveni a neměli z ní strach. Tématu kateřinské legendy i její fabuli už totiž do dostatečné míry rozuměli.

S vyjadřováním vlastního názoru neměli problém, ale i přes to bylo pro stydlivější studenty vhodné používat anonymní ankety typu slido a přípravnou diskusi ve dvojicích či trojicích s možností, ale ne nutností sdělit svůj názor třídě. Během kreativnějších částí, hlavně aktivity zaměřující se na hudební realizaci písňového úryvku, záleželo na zaujetí a preferencích konkrétních studentů, ale vcelku hodnotíme tuto část jako zdařilou.

Rádi bychom zdůraznili, že i pro nás je nedílnou součástí práce se staročeským literárním dílem zaměření se na obě textové verze, tedy staročeskou i novočeskou, a chceme dbát na to, aby se studenti byli schopní v této problematice základním způsobem zorientovat. Je ale potřeba, aby vůbec nějaké novočeské překlady staročeské literatury existovaly, jelikož bez nich je snaha o představení staročeských děl středoškolským studentům mnohonásobně náročnější.

4. Závěr

4.1. Zhodnocení cílů

- První cíl – poukázat na problematický stav

Během hledání sekundární literatury k tematice překládání staročeské literatury do současné češtiny jsme přišli na to, že žádná její soustavná reflexe prakticky neexistuje. K dispozici jsou víceméně jen dvě ankety z první poloviny 20. století, několik kritických reakcí na pokusy o novočeské překlady některých staročeských kanonických literárních děl, zamýšlení se Jana Lehára nad touto otázkou během přípravy edičního plánu nakladatelství Odeon a didaktické debaty středoškolských učitelů literatury opět z první poloviny 20. století, které se zabývaly výukou starší české literatury. Setkáváme se v nich se stanovisky jak pro překlady, tak proti, ale překvapilo nás, jak silně je v nich zastoupen názor, že je třeba literární díla ponechávat v jejich původní jazykové podobě, vedený přesvědčením, že v okamžiku, kdy je někdo jazykově upravuje, nenávratně ničí jejich estetickou hodnotu.

- Druhý cíl – poskytnout konkrétní výukový materiál

Prvním krokem bylo zjistit, jestli je školní prostředí vůbec připravené na to, aby co nejproduktivněji pracovalo s textovou růzností. Pokud by se totiž stalo, že by se nadšeně přistoupilo k překládání děl starší české literatury, ani my bychom nestáli o to, aby se ve středoškolské výukové praxi pracovalo výlučně s jejich novočeskými překlady. Zjistili jsme, že autoři učebních materiálů málokdy pracují s oběma verzemi, a pokud ano, není to zpravidla skutečnost, kterou by nějak více tematizovali.

Následně jsme připravili návrh tří vyučovacích hodin, které se zaměřují na Legendu o svaté Kateřině. Všechny hodiny jsme vyzkoušeli v rámci vlastní pedagogické praxe, abychom si ověřili, že fungují tak, jak bylo zamýšleno, a abychom případně opravili nefunkční postupy.

První hodina je zaměřená na vizuální zobrazení hagiografického hrdiny, jeho atributy a klíčové momenty, které žánr legendy spojují. Pracuje se v ní pouze s novočeskou verzí Legendy o svaté Kateřině. Jedná se o úvodní hodinu, která má studenty namotivovat pro další práci se středověkým textem.

Ve druhé hodině najdeme jak staročeskou, tak novočeskou verzi textu. Na základě četby úryvku kateřinské legendy mají studenti za úkol zjistit, jaké jsou mimoestetické funkce

vizuální a slovesné hagiografie. Následně v textu hledají staročeská slova a snaží se odhadnout jejich novočeské ekvivalenty, což může vést ke zjištění, že stará čeština není o tolik jiná než současná čeština, jenom se v ní udály hláskové změny, a pokud je studenti znají, mohou starým textům lépe porozumět. Na závěr učitel studentům představí problematiku překladů a vytvoří prostor pro diskusi.

Ve třetí hodině je tématem estetický potenciál středověkého literárního díla. Studenti během samostatné práce hudebně interpretují písňové části Legendy o svaté Kateřině (případně je hudebně interpretuje učitel) a hodnotí, jestli jim zní lépe staročeská nebo novočeská verze. Je potřeba, aby studenti nezaměňovali schopnost porozumět textu či písni s vlastním estetickým prožitkem. Evokační část hodiny proto začíná anketou, ve které se objevují otázky na oblíbené písně a interprety studentů a zjišťují se důvody, proč poslouchají hudbu a co jim přinášejí písně, kterým nerozumí. Hodina končí básnickým rozbořem úryvku.

4.2. Závěrečné shrnutí

Prvotní zájem autorky této práce o novočeské překlady staročeských textů vyplynul z osobního rozhořčení týkajícího se nedostatku materiálů pro výuku starší české literatury. Při snaze o přípravu co nejpoutavějších a nejzajímavějších hodin učitel literatury stále naráží na stejný problém. I kdyby se snažil sebevíc, nebude schopný ve studentech probudit zájem o text, který oni nechápou a kterému nerozumí. Pokud by se rozhodl pracovat se staročeskými literárními díly v jejich originální jazykové verzi, musel by se třídou strávit obrovské množství času na postupném překonávání jazykové bariéry, až by nakonec pravděpodobně už nezbylo dostatek času a chuti na literární rozbor, ke kterému vlastně po celou dobu směřoval.

Dnešní studenti mají navíc problém se čtením jako takovým, nezávisle na tématu textu nebo jeho zpracování. V současné společnosti už knihy nezabírají tak velké místo v životě jednotlivce, a proto považujeme za důležité, aby se učitel snažil o modernizaci děl s největší významovou nebo estetickou hodnotou. Když jsme zjistili, že se v současné společnosti nejedná o prioritu, snažili jsme se přijít na příčiny této situace. V průběhu rozhovorů s kolegy z oboru jsme totiž dospěli k problematičkému zjištění, že středoškolští učitelé (už) nevolají po překladech staročeských literárních děl, jelikož nedoufají v to, že by se k tomu někdo uchýlil, a proto si vyberou literární díla, která jsou jazykově přístupnější, a u zbývajících děl přistoupí k pouhému výčtu. Věnují se více a do hloubky literatuře světové a estetickou

hodnotu české literatury „posouvají“ až do 19. století, ve kterém už ale čelíme stejnému problému.

Chceme apelovat na to, že překládání děl staročeské literatury je tématem, o kterém by se měly vést odborné debaty. Od proběhnuvších debat o překládání staročeských děl, tedy od první poloviny minulého století došlo ve středoškolské pedagogické praxi, v celé české společnosti i ve čtenářské gramotnosti mladé generace k mnohým změnám. Nyní je nutné tyto změny začít reflektovat a začlenit je do školní praxe. Máme totiž už jen málo času, než dorostou generace, které ve škole v podstatě nečetly úryvky z děl starší české literatury, jelikož česká společnost dospěla k rozhodnutí, že radši než literární díla překládat, nebudeme se jich pro jistotu ani dotýkat. Budeme se o nich učit, ale nebudeme je už číst.

Seznam zkrácených názvů učebnic, pracovních listů a čítanek

- Čítanka 1 (edice Maturita)
 - SLANAŘ, O.: Čítanka 1 (k Literatuře – přehledu SŠ učiva). Český Těšín: Petra Velanová, 2006.
- Čítanka 1 (Fraus)
 - MARTINKOVÁ, V.: Čítanka 1. Pro 1. ročník středních škol. Plzeň: Fraus, 2009. Edice českého jazyka a literatury.
- Čítanka pro 1. ročník gymnázií (SPN)
 - SOUKAL, J.: Čítanka pro 1. ročník gymnázií. Praha: SPN – pedagogické nakladatelství, 2001.
- Kniha textů 1 (ČLOPKD)
 - LEHÁR, J.: Kniha textů 1. Česká literatura od počátků k dnešku. Praha: Lidové noviny, 2000.
- Kouzelné zrcadlo literatury 1 (Atlantis)
 - BLAŽKE, J.: Kouzelné zrcadlo literatury 1. Od nejstarších písemných památek k osvícenství. Brno: Atlantis, 1998.
- Literatura 1 (Scientia)
 - HORÁKOVÁ, M.: Literatura 1. Výbor textů. Interpretace. Literární teorie. Praha: Scientia, spol. s. r. o., pedagogické nakladatelství, 1999.
- Literatura pro 1. ročník SŠ – učebnice (Didaktis)
 - BLÁHOVÁ, R.: Literatura pro 1. ročník středních škol. Učebnice. Zkrácená verze. Brno: Didaktis, 2011.
- Literatura pro 1. ročník SŠ – pracovní sešit (Didaktis)
 - BLÁHOVÁ, R.: Literatura pro 1. ročník středních škol. Pracovní sešit. Zkrácená verze. Brno: Didaktis, 2011.
- Literatura v souvislostech 1 (Fraus)
 - NOVOTNÝ, J.: Literatura v souvislostech 1. Od hieroglyfů ke kalamári aneb Od starověku k osvícenství. Literatury pro střední školy. Učebnice. 2. vyd. Plzeň: Fraus, 2013.
- Nová literatura 1 – učebnice (Taktik)

- JIŘIČKOVÁ, E., ŠTRPKOVÁ, K., KOZLOVÁ, V., et al.: Nová literatura 1. Pro střední školy. S ukázkami literárních děl. Učebnice pro 1. ročník. Praha: Taktik, 2018.
- Nová literatura 1 – pracovní sešit (Taktik)
 - JIŘIČKOVÁ, E., ŠTRPKOVÁ, K., KOZLOVÁ, V., et al.: Nová literatura 1. Pro střední školy. S ukázkami literárních děl. Pracovní sešit pro 1. ročník. Praha: Taktik, 2018.
- Nové literatura pro SŠ 1 – učebnice (Didaktis)
 - BOROVIČKA, L., a kol.: Nová literatura pro střední školy 1. Učebnice. Brno: Didaktis, 2018.
- Nová literatura pro SŠ 1 – pracovní sešit (Didaktis)
 - PEŠTUKOVÁ, L., ŠTĚTKA, J., a I. VLACHOVÁ: Nová literatura pro střední školy 1. Pracovní sešit. Brno: Didaktis, 2018.
- Nové vydání Kouzelného zrcadla literatury 1 (Atlantis)
 - BLAŽKE, J.: Kouzelné zrcadlo literatury 1. Nové vydání. Od Gilgameše k Harlekýnovi. Brno: Atlantis, 2019.

Seznam odborné literatury

Prameny – Legenda o svaté Kateřině

ERBEN, J. K. (ed.): Život svaté Kateřiny. Praha, 1860.

Legenda o sv. Kateřině. Přel. J. Hrabák. Praha: Melantrich, 1941.

Legenda o svaté Kateřině. Přel. J. Pelán. Praha: Odeon, 1983.

Legenda o svaté Kateřině. Přel. K. Bednář. Praha: Lidová demokracie, 1958.

PETRŮ, E., VÁŽNÝ, V. a V. REJZLOVÁ (eds.): Život svaté Kateřiny. 2. vyd. Praha: Nadační fond Česká knihovna, 2016.

VÁŽNÝ, V. a J. HRABÁK (eds.): Dvě legendy z doby Karlovy. Praha: ČSAV, 1959.

VILIKOVSKÝ, J. (ed.): Legenda o svaté Kateřině. Praha: Vyšehrad, 1946.

Prameny – učebnice, pracovní sešity, čítanky

BLÁHOVÁ, R.: Literatura pro 1. ročník středních škol. Pracovní sešit. Zkrácená verze. Brno: Didaktis, 2011.

BLÁHOVÁ, R.: Literatura pro 1. ročník středních škol. Učebnice. Zkrácená verze. Brno: Didaktis, 2011.

BLAŽKE, J.: Kouzelné zrcadlo literatury 1. Od nejstarších písemných památek k osvícenství. Brno: Atlantis, 1998.

BLAŽKE, J.: Kouzelné zrcadlo literatury 1. Nové vydání. Od Gilgameše k Harlekýnovi. Brno: Atlantis, 2019.

BOROVÍČKA, L. et al.: Nová literatura pro střední školy 1. Učebnice. Brno: Didaktis, 2018.

HORÁKOVÁ, M.: Literatura 1. Výbor textů. Interpretace. Literární teorie. Praha: Scientia, spol. s r. o., pedagogické nakladatelství, 1999.

JIŘIČKOVÁ, E., ŠTRPKOVÁ K., KOZLOVÁ V. et al.: Nová literatura 1. Pro střední školy. S ukázkami literárních děl. Pracovní sešit pro 1. ročník. Praha: Taktik, 2018.

JIŘIČKOVÁ, E., ŠTRPKOVÁ K., KOZLOVÁ V. et al.: Nová literatura 1. Pro střední školy. S ukázkami literárních děl. Učebnice pro 1. ročník. Praha: Taktik, 2018.

LEHÁR, J.: Kniha textů 1. Česká literatura od počátků k dnešku. Praha: Lidové noviny, 2000.

MARTINKOVÁ, V.: Čítanka 1. Pro 1. ročník středních škol. Plzeň: Fraus, 2009. Edice českého jazyka a literatury.

NOVOTNÝ, J.: Literatura v souvislostech 1. Od hieroglyfů ke kalamári aneb Od starověku k osvícenství. Literatury pro střední školy. Učebnice. Plzeň: Fraus, 2013.

PEŠTUKOVÁ, L., ŠTĚTKA, J. a I. VLACHOVÁ: Nová literatura pro střední školy 1. Pracovní sešit. Brno: Didaktis, 2018.

REJZLOVÁ ZAJÍČKOVÁ, V.: Život svaté Kateřiny (cca 1350–1380). In Edice Seminář České knihovny, sv. 5. Praha: ÚČL AV ČR v. v. i., 2017.

SOUKAL, J.: Čítanka pro 1. ročník gymnázií. Praha: SPN – pedagogické nakladatelství, 2001.

SLANAŘ, O.: Čítanka 1 (k Literatuře – přehledu SŠ učiva). Český Těšín: Petra Velanová, 2006.

Literatura

Anketa o úpravě starších a starých textů české literatury. Panorama 19, 1941, s. 35–38, 50–53.

BERGMANOVÁ, M. a M. ČERVENKOVÁ: O staročeské literatuře na střední škole. Zprávy pro češtináře 2, 1947, č. 3–4, s. 32–37.

DOBIÁŠ, D.: Legenda o sv. Kateřině a její překlad do nové češtiny. In J. Bednářová a D. Dobiáš: Šnykeriky. Miroslavu Červenkovi k pětadesátinám studenti FF UK Praha. Brno: Host, 1996, s. 14–22.

HRABÁK, J.: Diskusní poznámka k české literatuře na vyšší střední škole. Slovo a slovesnost 5, 1939, s. 216–217.

HRABÁK, J.: O staročeské literatuře na střední škole. Zprávy pro češtináře 2, 1947, č. 1–2, s. 12–15.

KAŇKA, J.: Poznámka k článku O staročeské literatuře. Zprávy pro češtináře 2, 1947, č. 3–4, s. 66–67.

KOLÁR, J.: Nad překladem staročeské legendy o svaté Kateřině. Česká literatura 33, 1985, č. 4, s. 356–359.

KOLÁR, J.: Překlad ve starší české literatuře. Česká literatura 42, 1994, č. 4, s. 398–400.

KOSÁK, M. a J. FLAIŠMAN: Podoby textologie. Praha: Akademie věd České republiky, Ústav pro českou literaturu, 2010.

LEHÁR, J.: Program vydávání starší české literatury v Odeonu. In E*forum 2017. Praha: Institut pro studium literatury, 2018, s. 30–39.

O staročeské literatuře na vyšší střední škole. Zprávy pro češtináře 3, 1948, č. 1–2, s. 54–55.

PAVERA, L.: K Hrabákově úpravě staročeské svatokateřinské legendy. In SPFFBU V, 2004, č. 7, s. 107–112.

PELÁN, J.: Překlad jako transpozice kulturních norem. In J. Pelán et al.: Kapitoly z francouzské a italské literatury, 2000, s. 454–477.

PELÁN, J.: Překlad konformní a adaptační. In J. Pelán et al.: Kapitoly z francouzské, italské a české literatury, 2007, s. 506–516.

Upravovat staré texty? Hovory o knihách 3, 1939, č. 18, s. 5–8.